

ОЛГА САВИЋ

UDK 911.3:711.4

ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ — ПРИВРЕДНИ РАЗВОЈ, ТЕРИТОРИЈАЛНИ РАСТ, ЗНАЧАЈ И УТИЦАЈИ У ОБЛАСТИ

ПОЈАВА И РАЗВОЈ ВЕЛИКОГ ГРАДИШТА

У општини Велико Градиште нема мањих варошица али има једно градско средиште. То је Велико Градиште. Оно лежи на левој обали Пека, недалеко од ушћа у Дунав, на пешчаном рту који се пружа „према северу и упира у Дунав” (14, 17 — 18). Истовремено лежи и на дунавском путу те спада у групу старих градова.

Најстарији градови Подунавља су се налазили на месту где су се за Дунав везивале споредне долине. Ово је случај и са Великим Градиштем, јер се на његовом месту пут долином Пека везује за дунавски пут. Због тога је на месту Великог Градишта, на ушћу реке Пек (Pincus), било римско утврђење Pincum. То је била станица на путу поред Дунава, а мисли се и главно насеље рударске области у долини Пека (1, 102; 2, 112 и 3, 7). Претпоставља се да је Pincum био и главна извозна лука за жито из *Notium Margi* (Буприја), главне житнице Горње Мезије (22, 195 и 222).

Услови за појаву овог насеља тако рано постојали су још у она давна времена, јер су „у планинском оквиру источне Србије долине биле најкомуникативнији предели”, а тиме и најпогоднији за настајање насеља, посебно значајнијих (3, 3). Томе је допринео и суток долина, дунавске и Великог Пека, као и путеви који су тим долинама ишли још у римско доба. Тако се на дунавском путу помиње као веће насеље и *Lederata* (Рам) све до најезде Хуна. Већина истраживача сматра да је она била код Рама, а само неколико њих да је била северно од Дунава, код Уј-Планке (Банатске), а да је Рам био само утврђење (Кастел) (1, 99 — 100; 3, 71 и 22, 188). За појаву ова два насеља од значаја је била и пловност Дунава и могућност да се скелом пребе на другу обалу.

Хунско освајање средином V века прекинуло је развој ових градова, јер је већина била разорена. То је био случај и са Великим Гра-

диштем. По повлачењу Хуна неки градови су се опоравили и наставили да живе, а друге опет обнавља Јустинијан (1, 7 и 3, 8). Најездом Словена бивају порушени и они римски градови које је Јустинијан обновио. Због тога градови који се доцније помињу, у средњем веку па и у турско доба, имају нешто другачији положај.

Тако *А. Дероко* бележи на Дунаву само Рам и Голубац (4 и 5). Нека средњовековна утврђења помиње и *Вук Караџић* у „Даници“ за 1827. год., као градић Рам и зидане у Великом Градишту (6, 91—92 и 3, 10).

У средњем веку Велико Градиште има одређен значај, јер га је кнез Лазар даровао Раваници (7, 52 и 3, 10). *М. Динић* сматра да је у области Браничева у средњем веку поред Браничева веома значајан и Храм (Рам) доцније турски погранични град према Угарској, а Велико Градиште не помиње (8, 7—8 и 3, 11).

Дунавски правац губи значај у турско доба. Заједно са највећим делом источне Србије ова област припада санџаку Семендра (Смедерево) у коме се помиње град Харам (Рам). У данашњем облику тај град је дело Бајазита II (1480—1512.) у време када су Турци продирали у Угарску (9 и 6, 23). У то време се, у 16. а и у 17. веку, мало зна о Великом Градишту, јер се већина насеља, сем Голубачког града, третирају као села (3, 15).

Више је података из 18. века, из доба аустријске окупације Србије. Тако се на Епшелвицовој карти види 13 насељених и 5 ненасељених места у градиштанском дистрикту, а Градиште је под именом Градиска. Рамски дистрикт има тада 15 насељених и 2 ненасељена места (11, 154). У доба ове окупације, 1739. год., Велико Градиште је имало 50 хлебова (кућа) (12, 136—137 и 145).

По ослобођењу од Турака у првом попису харачких глава 1818. год. Велико Градиште се помиње у нахији пожаревачкој у кнежини Марка Абдуле која је бројала укупно 85 насеља. Велико Градиште је највеће насеље у кнежини са 147 домова и 323 арача (13, 469—471). Следеће, 1819. год. помиње се у Печкој кнежини под именом Градиште и тада има 140 домова, 146 ожењених и 322 арачке главе, а кнежину чини укупно 21 насеље (13, 512). И 1822. год. се поново помиње у Печкој кнежини као Велико Градиште са 148 домова, 175 пореских и 369 арачких глава (13, 552—553).

У Даници за 1827. год. *Вук* га помиње у кнежини Пек као Градиште велико. По *Вуку* Градиште је тада било паланка, које су „мање од многи села, него се од њи разликују само по том, што и у њима сједи Турци, и што има по који дућан, и што су куће на близу“. У нахији пожаревачкој, како је он забележио, су биле две паланке Рам и Градиште (6, 93 и 110).

О. Д. Пирх је овуда прошао 1829. год. По њему је Рам тада варошица, са старим турским градићем, а Велико Градиште је само поменуто. Више о њему пише *Ј. Вујић*; описује га као варошицу на обали Дунава која има „неке дућане, симицинице и механе, а сваке недеље и празника одржава се вашар“. У варошици је црква и школа (17, 66—67).

Који су то дућани били у Великом Градишту види се из списка еснафа округа пожаревачког пописаних 1836. године, где су пописани сви занатлије и трговци у срезу (број у загради) и у самом Великом Градишту. Према том списку било је: трговаца марвених 13 (15), трговаца дућанција 27 (3), бакалција 5, солара 1, магација 34 (3), терзија 8, абација 14 (32), ћурчија 18 (4), папуција 2, табака 1, бојација 2, мутавција 3 (3), асуршија 6, меанција 9 (3), кафеција, екмекција и бербера 1, тутунција 1, мумшија лецедера 1, туфекција 1 (1), ковача 2 (14), дунђера 1 (5). Поред тога било је заната и трговаца заступљених само по селима и то: трговаца лабара (1), вренгијанаца (1), качара и пинтера (23), колара (28), каменорезаца (2), плутара (1) (32, 308 — 309).

Посебан списак механа у округу Пожаревачком из исте године бележи 12 механа у Великом Градишту а 11 у селима среза рамског: Рам (1), Кисиљево (2), Бубушинац (2), Кличевац (2), Костолац (1), Брадинац (1), Смољинац (2) (32, 815 — 816).

Значај трговине и заната за Велико Градиште види се и из тога што је 1837. год. Кнез Милош, по наговору, одредио да се оснује нова чаршија у Великом Градишту уз Дунав и око главне пијаце, а да се власници дућана из старе преселе у нову. Стара је била пут за Пожаревац. После дугогодишње преписке и отпора који су пружали власници, јер је у старој било 95 а у новој 67 дућана, коначно је 18. јануара 1844. год. донета одлука — да и стара и нова чаршија имају остати „ненарушима“ и да се стара сме простирати „само до бунара, докле и сада постоји“ а даље не (32, 974 — 903).

И лицејци 1863. године описују Велико Градиште као лепо место „са малом чаршијом, лепом црквом са сатом и кулом“. Тада није имало већи значај, али они сматрају да ће насеље постати јаче ради трговине свиленом бубом (25, 5 — 7).

У попису 1873. године дата је слика економског стања становништва Великог Градишта, занимања његових становника, класификација по имовини и структура породице. Тада је у Великом Градишту највише било земљоделаца (165), разних занатлија укупно (139), од чега највише ћурчија (28), терзија (20) и абација (16), трговаца (86) а заједно са бакалима (7) и пиљарима (9) укупно 102. Исто тако био је велики број надничара (62), слугу (97) и трговачких и занатлијских калфи (22). Осталим занимањима припадало је укупно 26 старешина домаћинстава и то: пандура (2), чиновника (5), учитеља (2), латов (1), клисар црквени (1), свештеника (2), лаутер (1), пензионера (2), агента (2), поштоноше (3), воспитатељке (3), поштар (1), шепрт (1) и шпекулант (1). За 41 породицу није било назначено занимање старешине а било је 24 удове. Из овог пописа се види да је Велико Градиште тога доба претежно земљорадничко-занатско-трговачки град (32, 101).

Десетак година касније оно је најјача варошица у округу после Пожаревца и већ има телеграф, пошту, паробродарску станицу, седиште је

рамског среза и има врло живу трговину и знатан број занатлија. Трговало се храном, житом и кукурузом, и рудом (18, 1066—1067 и 19, табела на крају).¹

Описујући Велико Градиште *Ф. Каниц* помиње његову дугу чаршију, лепе приватне куће, магаци и „беспрекорно одржавано свратиште“ на Великој пијаци. Док је гајење свилене бубе било у јеку у пожаревачком округу, у Великом Градишту је било сабиралиште чахура произведених по селима. Велико Градиште је, како је он записао, значајан трговачки центар за вино, жито, свиње, јер има скелу „међу важнијим“ на српском Дунаву. Те 1887. год. била је у Великом Градишту нова школска зграда за нижу гимназију са 5 наставника, основна школа са 8 наставника и 3 учитеља (22, 193—194).

В. Карућ такође истиче стално одржавање насеља на Дунаву на месту Рипсита. Он бележи да је Велико Градиште важно извозно средиште чија је царинарница по приходу одмах иза Забрежја (20, 868—869 и 875—876). Овоме је допринело подизање и отварање пруге Оравица-Базјаш новембра 1856. године. Та пруга је преко Темишвара и Секедина била повезана са Будимпештом значајним одредиштем извоза из Србије тога доба. Тако је у Великом Градишту долазило до претовара робе која се извозила, а то је уједно била и најкраћа веза овог дела Србије са Европом преко железнице (26, 23).

Подизање железничке пруге Ниш-Београд 1884. год. веома је значајно за даљи развој Великог Градишта. Томе су допринеле и доцније подигнуте пруге: Дубравица-Пожаревац и Пожаревац-Петровац које су имале за циљ да повежу овај део Србије са моравском магистралом (1911—1912. год.). После првог светског рата, 1920. год. продужене су до Мале Кроне а 1924. год. до Топчидера, односно Београда. Тиме је Дунав, а са њим и Велико Градиште, сасвим изгубио своју ранију функцију извозног средишта за највећи део источне Србије. Ово се наставило и после 1939. год. када је пругом повезано и Кучево са Пожаревцем. Тако је Велико Градиште, које се по значају истицало над многим насељима источне Србије, после царинског рата, померања граница и изградње пруге Београд-Пожаревац-Кучево почело да опада (3, 32, 137).

Пред крај 19. века Велико Градиште је добило неке нове функције. Постало је финансијско средиште оснивањем Градиштанске банке 1894. год. Тада је значајно трговинско-занатско средиште са 227 занатлија, 58 трговаца и 7 механа. Седиште је среза од 32 насеља, а уједно је и значајније школско средиште, јер 1879. год. је добило и гимназију. Главна улица у граду је асфалтирана 1904. год., а 1908. год. Електрично-индустријско друштво уводи електрично осветљење у град (3, 32, 137).

Ипак је и између два светска рата Дунав још значајна саобраћајница за Велико Градиште и друга насеља на његовим обалама, али се

¹ У граду је тада било 27 трговаца, 13 марвених, 5 бакала, 6 механција, 34 магације. Од занатлија 8 терзија, 11 абација, 2 папуције, 1 мумџија, 2 ковача, 18 ћурчија, 1 туфегџија, 2 бојаџије, 1 дунберин, 6 асурџија, 3 мутавџије, 1 табак, 1 берберин, 1 дуваница и 1 солар (19, табела на крају).

почињу оријентисати и на копнени саобраћај. Становништво Великог Градишта се поред трговине и заната бави пољопривредом, а један део и рибарењем. Иако су трговина и занати и даље најважнији почиње да се јавља и индустрија. У Великом Градишту су два парна млина, а пред крај овог периода и фабрика коже Д. Стокића. Повећава се и број банака у граду: Великоградиштански кредитни завод основан је 1922. год. а Грађанска штедионица 1924. год. У граду је једина гимназија Браничева и Пека, јер је немају ни Голубац ни Кучево. Иако има у овом периоду и лекара и апотеку није значајнији здравствени центар. То постаје тек после другог светског рата.² (3).

И *М. Савић* је записао да Велико Градиште живи од заната, трговине али и пољопривреде, јер сваки становник има део ливада или виноград који обдељава. У околини се производе оборске свиње. Велико Градиште је центар производње сирка и прављења метала од њега.³ Заступљена је у њему и производња и трговина бостаном. Становништво се бави и рибарењем, а поред њих и становници Пожеженог, Кисилева, Острога, Затоња, Кумана и Тополовника. Као трговинско средиште има 51 трговинску радњу и магацине за смештај робе. На пијацу Великог Градишта се довози пшеница из Пека и Млаве, а извози је 5 извозника. Извоз не иде више преко Базјаша као раније, а ни српска села на левој обали Дунава (Белобрешка, Сушка и Дивић), која су данас у Румунији, не снабдевају више Велико Градиште поврћем, живином, воћем, млеком и млечним производима, као што су то раније чинила (23, 71). Електрично индустријско друштво је у граду основало више мањих индустријских погона, као млин, електричну централу, вунару, фабрику лепенке 1938. год. а имало је и услужну механичку радионицу и још неке погоне. Фабрика коже Д. Стокића основана 1938. год. после другог светског рата постаје део фабрике коже „Филип Кљајић” у Београду, док је фабрика уља електричног друштва престала да ради после рата (27, 49—53 и 24, 527 и 563—564).

Цео овај ток економског развоја Великог Градишта од његовог ослобођења од Турака носи печат Дунава, односно положаја овог града на ушћу Пека у Дунав, с једне стране, и развоја копненог саобраћаја у овом делу Србије, с друге стране. То се, пре свега, види из напредовања Великог Градишта насталог везано за положај на Дунаву и у вези са Аустроугарском, као и из занимања његових становника у то време директно повезаних са најважнијим градским функцијама (магазиније, солари којих иначе нема у другим варошима Србије). Велики број земљоделца, међутим, потиче од богате и плодне околине овог града и прилива становништва из околине у њега.

² Болница „шпитаљ” је 3. марта 1832. г. премештена из Пожаревца у Велико Градиште. „Како се у њу од 80 болесника могло сместити само 40” тражено је одобрење да их сместе у околне кафане „којих има доста око шпитаља а слабо раде” (32, 635).

³ Највише сирка се производи у Пожеженом 4—5 вагона, а од 2—4 вагона у Кисићу, Браничеву, Усију, Винцима и Царевцу. Сирак се гаји у селима на песку (27, 49—53).

После другог светског рата нови фактори делују на развој Великог Градишта. Пре свега то је настојање на индустријализацији земље, електрификација и значајна кретања сеоског становништва према градским насељима. То се одразило и на Велико Градиште. После другог светског рата у њему се даље развија индустрија. Фабрика уља „Дунавка“ је наставак предратне традиције. Основана је 1958. год. у склопу пољопривредно индустријског комбината. Настала је од мање радионице уља, а искористила је просторије некадашњих житних магацина на Дунаву. Године 1972. је запошљавала 273 лица. У њеном саставу су били гада и млинови у Градишту и Тополовнику. Данас је Дунавка пресељена, после пожара, на ново место у оквиру Пољопривредног комбината на путу за Голубац и заједно са млинском индустријом чини један од ООУР-а у том комбинату. Изграђена је нова екстракција а 1986. год. је имала 109 радника. Уље се производи од сунцокрета који се производи на подручју општине.⁴

Као наставак електрично-индустријског друштва, основаног у Великом Градишту још 1908. год., у овом граду је 1972. године постојао други индустријски погон пољопривредног комбината „Ударник“ електрично-индустријско предузеће. После другог светског рата у његовом склопу послују готово сви погони који су пре рата били у поменутом друштву. Највише се производила лепенка. Од предратне производње од 50 тона порасла је после реконструкције 1954. год. на 300 тона годишње. Била је на левој страни пута према Пожеженом. Од „Ударник-а“ се издвојило током овог периода више разних предузећа. Млин је наставио да послује у саставу „Дунавке“ а и данас је заједно са њом у саставу пољопривредног комбината, као „Млинпек“. Капацитет овог млина је данас 720 вагона,⁵ али се годишње меље око 600 вагона: капацитет пекаре је 12000 килограма на дан а производе се 5000 килограма. Године 1986. Млинпек је запошљавао 83 радника.

Фабрика „Лепенке“ која је такође почела да послује самостално имала је 1972. године 72 радника. Како је била технички слабо опремљена престала је да ради.

Најзад предузеће „Ударник“ које је настало од предратне услужне механичке радионице, године 1966. постаје погон „Црвене заставе“ из Крагујевца. Данас послује под именом „Пера Металац“ и у својим погонима Пресерај, Механичка и Каросерија учествује у производњи аутомобила „Југоамерика“. Број запослених је 1972. год. био 17, 1980. год. 66, а 1985. год. 97 лица. У првом тромесечју 1986. год. у њему је радило 70 радника.

То није једини представник металне индустрије у Великом Градишту. ООУР „Челик“ је други погон ове врсте и организационо је повезан са металном индустријом „Утва“ из Панчева. Производе металне

⁴ Од 1985. г. „Дунавка“ је у саставу „Уљарице“ Београд. Раде сирово и јестиво уље.

⁵ По најновијим подацима капацитет млина је 800—1000 вагона годишње.

конструкције а од 1982. год. врше и обраду тешких машинских делова. Сарабују са „МИН-ом“ из Ниша, „Гошом“ из Смедеревске Паланке“, „Ивом Лолом Рибаром“ из Железника, „14 октобром“ из Крушевца и др. и 1980. год. су имали 165, 1985. год. 231 радника а године 1986. 147. радника.

Од занатског предузећа за кожну конфекцију и галантерију, које је 1972. год. имало 107 радника, развила се нова и најперспективнија индустрија у Великом Градишту. Почетак ове индустрије је сарачко-седларска задруга „Блага Стевић“ коју је основало 15 радника сарачко-седларске и ташнерске струке 1. новембра 1947. год. Од 1964. постаје предузеће кожне галантерије „Мода“. Током развоја послује неко време у саставу предузећа „Меткор“ из Пожаревца, али се поново издвајају и 1976. год. им се придружује предузеће за производњу галантерије „Јединство“. Стално проширују производњу. Од 1972. године стичу право на обављање спољно-трговинског промета; по интеграцији са „Јединством“ стичу право на обављање трговине на мало и отварају продавницу у Пожаревцу. Тако данас послују као радна организација за производњу кожне конфекције и галантерије „Мода“. Почели су од 15 радника, 1981. год. их је било 202, 1985. год. 385 а 1986. год. 491. Број радника им стално расте, јер раде на конфекцији коју производе за ЗЕТ, Енглеску, Израел и САД. У почетку су радили сарачко-седларске производе за армију, потом кожну и скај галантерију за домаће тржиште. Када се 1965. године селе у нове просторије повећавају производњу и доминира производња галантерије. Од 1970. год. раде и кожну конфекцију. Граде нову халу после чега се производња конфекције повећав за 20% а галантерије за 50%. Најновије је производња конфекције од вуне на којој по кућама раде домаћице из околних и села око Кучева.

Године 1972. у Великом Градишту је био присутан и Агроиндустријски комбинат из Пожаревца који је ту имао свој погон за производњу сточне хране у коме је радило 50 лица. Свој погон имао је и Шумско-индустријски комбинат из Кучева.

Године 1986. тих погона више нема али је формиран Пољопривредно трговински комбинат (ПТК) у чијем су саставу уљарица „Дунавка“ и „Млинпек“. ПТК има две основне организације ПК Велико Градиште и ЗЗ „Развитак“ у Мајиловцу. Оне су уједно чланови СОУР-а ПИК-а Пожаревац.

Пољопривредни комбинат Велико Градиште има две Основне организације удруженог рада (ООУР-а): „Млинпек“ и „Рам ООК“ (основна организација коопераната). У оквиру „Рама“ су: „Пољопривредник“ у Великом Градишту, „Заједница“ у Средњеву, „Дунавац“ у Кисељеву и „Диван“ у Макцу. Земљорадничка задруга „Развитак“ у Мајиловцу има три основне организације коопераната: „Стижанин“ у Сиракову, „Слога“ у Буракову и „Будућност“ у Мајиловцу. Пет основних организација коопераната и ПК Велико Градиште покривају 22 села. У пољопривреди је укупно било запослено 428 лица у 1986. години. Од тога су 4 радили у Мајиловцу у „Будућности“, 3 у „Стижанину“ Сираково, 2 у „Слоги“ у Буракову, 11 у радној заједници „Развитак“ у Мајиловцу, 9 је радило у „Диван-у“ у Макцу, 14 у „Дунавцу“ у Кисељеву, 23 у „Пољопривреднику“ у Великом Градишту, 8 у „Стигу“ у Курјачама. Радна заједница пољопривредног комбината је запошљавала 54, а „Рам“ 254, „Заједница“ у

Средњеву 23 и задруга у Пожеженој 5 лица. У оквиру пољопривреде је радила и ветеринарска станица са 23 запослена (1986. год.).

Из пољопривредно-трговинског комбината се издвојила радна организација „Промет“ (организација за промет односно трговину) и она има 3 ООУР-а: радну заједницу са 67 запослених, „Малопродају“ са 172 и „Велепродају“, са 69 запослених. Велепродаја обезбеђује пласман производа из ове области и имала је 1980. год. 80 запослених а 1985. год. 75. „Малопродаја“ врши снабдевање потрошача на територији општине и имала је 1980. год. 191 а 1985. год. 216 запослених. За трговину се може рећи да то нису једине организације које се баве прометом у Великом Градишту, јер има представништва, радњи и продавница из других места које овде имају своје радне јединице. Ово важи и за угоститељство и занатство, јер и у њима има доста приватних занатских радњи и угоститељских објеката.

Грађевинарство и комуналну привреду представља данас једно предузеће „Стандард“ где је уписано 80 лица. Ова организација обавља све комуналне послове у граду (водовод, електрично осветљење и др.), а обавља и све грађевинске послове. Године 1980. у њој је радило 129, 1985. год. 450, а 1986. год. 107 лица.

Угоститељство представља радна организације „Пек“ која је запошљавала 63 лица. У саставу „Пек-а“ су данас хотел „Дунав“, летња башта и ресторани „Бердап“ и „Добро јутро“. Предвиђа се и градња новог хотела са 60 лежаја и 200—300 седишта. Заједница за одмор и рекреацију из Београда има такође део објеката ове врсте. То су преноћиште „Бели багрем“, хотел на Сребрном језеру и преноћиште Караула. Осим тога у Великом Градишту је 1986. било 9 приватних угоститељских радњи од чега су 4 биле бифеи, 2 ресторана и 1 кафана и 1 снек бар. У овим радњама је било запослено још 20 радника.

Занатство је од давнина било значајно за Велико Градиште. Тако и сада има један број лица који живе од заната. Једина друштвена организација ове врсте је сервис „Космај“ који је 1980. имао 39, 1985. год. 61 а 1986. год. 23 радника. Међутим највећи део занатских услуга у Великом Градишту обављају приватне занатлије. Њих је 1986. године у Великом Градишту било 74 а заступљене су биле 31 врста заната. Најбројнији су били аутопревозници (14), затим су следиле метлари (8), зидари-фасадери (6), кројачи (5) и мушки фризери (4). Биле су даље по 3 занатске радње молеро-фарбара, произвођача кора за шите и обланди, посластичара и фотографа. По 2 занатске радње имају бербери, женски фризери, месари-кобасичари и часовничари. Највећи број занатских врста био је заступљен са само једном радњом: аутомеханичари, аутоелектричари, водоинсталатери, каменоресци, ковачи, металостругари, електромеханичари, електрорадиомеханичари, електротехничари, обућари, пекари, пиљари, содације, стаклоресци, столари, тв механичари и цвећари. Оне су запошљавали један број радника, квалификованих и помоћних, укупно 207 или просечно по 3 радника на једну занатску радњу. Поред тога има и један број лица која врше занатске услуге поред свог редовног посла, мада те услуге нису увек из оних зната који нису заступљени у граду. Таквих је у Великом Градишту било 28. Од тога броја 18 лица је у радном односу у радним организацијама Великог

Градишта, 6 су пензионери, 3 су домаћице и 1 пољопривредник. Они су обављали следеће занатске услуге: електроинсталатери за ситне поправке 4, фотографи 3, по 2 фризера за жене, столара за ситне поправке, мушких кројача и аутомеханичара. Свега по једно лице радило је допунски као вуновлачар, фирмописац, прање и подмазивање кола, кројач, кухар-ћурчија, хемијско чишћење, свећар-медицар и електротехничар. Међутим, знатан број заната није заступљен и изразито је велико онадање запослених у занатству.

И у угоститељству и у занатству се види измењена структура, односно модернизовање унутрашње структуре ових заната. Јављају се модерни занати везани за моторни саобраћај који је у замаху, као и други везани за савремени начин живота и потребе савременог човека. Угоститељство такође добија модернију структуру о чему сведоче постојање два хотела и потреба за градњом новог. Појава снек-бара и 3 послastiчарске радње указује на туристички значај насеља и потребе које његов развој намеће.

Као привредно средиште Велико Градиште обавља и друге послове. Финансијске службе обављају филијале и експозитуре банака из Београда и Пожаревца: Беобанка, Југобанка и Служба друштвеног књиговодства које су заједно 1980. год. имале 20 а 1985. год. 32 запослена.

Велико Градиште је још увек речно пристаниште на граници према Румунији. Као такво оно има путничко и теретно пристаниште на Дунаву, царинарницу, као и зимовник за бродове југословенског речног бродарства и страних бродова. Међутим, ово некада веома важно извозно средиште има све мањи промет. Године 1975. оно је било на четвртом месту по промету путника са Румунијом и са великом доминацијом странаца, што се може објаснити недостатком пловних објеката под домаћом заставом. По промету према Румунији оно је 1985. год. пало чак на шесто место, што указује да ова његова функција има све мањи значај (28, 72 и 77).

Међутим, док је речни саобраћај, сем иностраног, све мањи друмски саобраћај је све развијенији. Једина веза Великог Градишта са даљом и ближом околином данас је аутобуски, аутомобилски и други друмски саобраћај. Велико Градиште је стога добило нову аутобуску станицу на некадашњем марвеном тргу где се спајају стишки и пут долином Пека, а превоз путника врши предузеће из Пожаревца. Непосредно уз станицу налази се „Космај” сервис за моторна возила, као и бензинска пумпа.

Институт за дуван има своју огледну станицу на Острву. Због тога је ПК у Великом Градишту обавезан да засеје дуваном 200 ha, а на осталом земљишту сеју уљану репицу.

У Великом Градишту је регистровано 80 рибара који су обавезни да дају рибу. Исто тако у Градишту има 200 бродића; и кад је била несташица нафте било их је 50 регистровано. Ови подаци показују да и данас постоји изванредан утицај Дунава на привреду Великог Градишта.⁵

⁵ По подацима општине из 1987. године привредни риболов је обављало у: Великом Градишту 37 лица, Раму 13, Острву 13, Затоњу 6, Кисиљеву 2, Пожеженом 4 и Тополовнику 1 лице односно укупно 76 лица. Осим тога овим се послом бавило и једно лице из Крагујевца, тако да је укупан број 77.

Сем ових привредних Велико Градиште обавља и читав низ друштвених и непривредних делатности које се развијају као последица привредног развоја, развоја комуналног система и прилива становништва. Самим тим што је управно средиште општине од 25 насеља обавља и низ других управних, културно-образовних и социјално здравствених функција и упошљава знатан број људи у њима. Општинске, судске и друге управне службе, СИЗ-ови упошљавали су 1980. год. 200 а 1985. год. 210 лица. Разне друштвено-политичке организације имале су 1980. год. 14 а 1985. год. 15 лица запослених. У школству и култури је 1980. радило 155 а 1985. год. 174 лица а у дому здравља је 1980. год. било 105 а 1985. год. 130 лица.

Оно што је данас ново у Великом Градишту свакако је све израженији туристички развој овог насеља. Оно је нарочито почело да се развија после изградње Бердапа и преграђивања Дунавца, када је створено Сребрно језеро у непосредној близини града, на његовом атару. Туристички значај овог града већ се исказао и у претходном попису кроз велики број лица са личним примањима и ван делатности (3, 180).

Повећао се затим број запослених у индустрији као и сама индустријска производња, што је посебно карактеристично за кожную конфекцију и галантерију „Мода“. Напредовао је, даље, као образовни и културни центар и данас је најзначајније средиште ове врсте у општини, па и нешто шире. Слично је и са здравствено-социјалним значајем овог насеља. Све друге делатности, привредног и непривредног карактера, напредују, што је видљиво из броја запослених у њима који је стално у

Таб. 1. — Структура запослених по делатностима

	1971		1981.		Разлика 1981—1971.	
	број	%	број	%	број	%
Укупно активних у Великом Градишту	1361	100,0	1840	100,0	+ 479	
Од тога у индустрији и рударству	297	21,82	442	24,02	+ 145	+ 2,2
У пољопривреди	171	12,56	227	12,34	+ 56	— 0,22
У шумарству	6	0,44	1	0,05	— 5	— 0,39
У грађевинарству	66	4,85	140	7,61	+ 74	+ 2,76
У саобраћају	53	3,89	82	4,46	+ 25	+ 0,57
У трговини и угоститељству	205	15,06	306	16,63	+ 101	+ 1,57
У занатству	194	14,25	91	4,95	— 103	— 9,3
У комуналној делатности	27	1,98	11	0,60	— 13	— 1,38
У култури, просвети, здравству и социјалној заштити	136	9,99	231	12,55	+ 95	+ 2,56
У управи и друштвеним организацијама	206	15,14	309	16,79	+ 103	+ 1,65
Укупно активно становништво. В. Г. у укупно активном општини		8,40		13,03		+ 4,63

порасту. Опadaње је изражено само у две делатности занатству и пољопривреди, што се види из табеле, у којој је приказан број активних у појединим делатностима, структура делатности у граду и однос према броју активних у општини (без лица ван делатности и остало) (33, и 34).

Пораст активности је очигледан, јер се број активних лица повећава за 479 односно за 4,63% у односу на 1971. годину. У апсолутној вредности највише је порастао број запослених у индустрији, а опадање је највише изражено у занатству где је мање 103 занатлија, што чини у структури мање за 9,3% у односу на 1971. год. Опadaње је изражено и код пољопривредника. Иако је у апсолутној вредности сада 56 лица више запослено у пољопривреди у структури је то мање за 0,22%, што указује на смањење значаја ове делатности у укупној привреди и ванпривреди Градишта. Већа повећања су забележена у управи (103), култури и здравству (95), трговини и угоститељству (101) и грађевинарству (74), што указује на интензивнији развој ових делатности између два пописа. У релативном односу тј. у структури највећи пораст је имало грађевинарство, затим култура и здравство и најзад индустрија за нешто више од 2%. Ови пописи су показали да је развој Великог Градишта усмерен у правцу јачања индустрије, трговине и угоститељства и грађевинарства, што је настављено и у осамдесетим годинама. Поред политике индустријализације одлучујућа за то је била електрификација, односно подизање Бердапске бране, и преграђивање Дунавца, које је дало основе за јачи туристички развој града а тиме и појачало развој трговине, угоститељства а и грађевинарства. Истовремено је опадање изражено највише у занатској делатности, чије се опадање продужило и у осамдесетим.

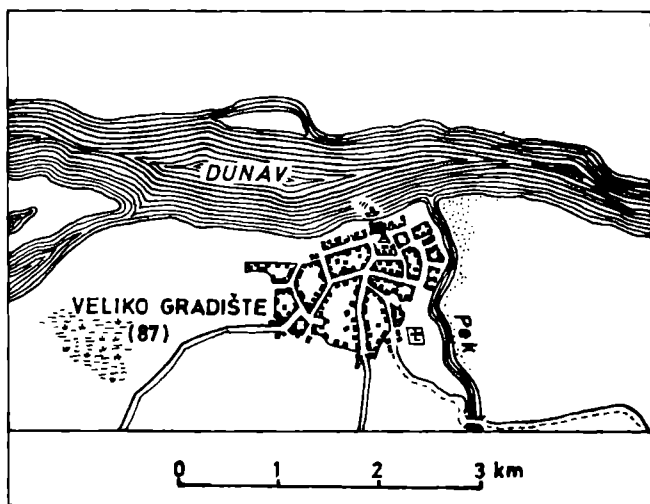
Развој града је усмерен и у правцу непривредних делатности, као последица развоја самог комуналног система чије је средиште у Великом Градишту. Због тога се ту формирају неке организације и институције којих раније није било, на пример СИЗ-ови. Томе је допринело и повећање броја досељеника у Велико Градиште.

У општину Велико Градиште доселило се 8707 становника и то из исте општине (унутрашња померања) 2981 лице или 34,23% од укупног броја досељених. Из других општина досељено је 5388 лица или 61,88% од укупног броја. Из уже Србије су 5069 досељеника односно 58,22%, са Косова 53 или 0,61% а из Војводине 266 односно 3,06%. Из других република није велик број досељених. Највише их је из Хрватске 101 или 1,16%, а из осталих крајева Југославије 207 или 2,38%. Из иностранства је дошло 26 лица или 0,02% од укупног броја, а за 25 лица или 0,29% се не зна одакле су досељени. Досељавање је ишло поступно. Пре 1940. год. досељено је 1436 лица (16,49%), од 1941—1945. 422 лица (4,84%), 2047 или 23,5% доселило је од 1946—1960., 2139 (24,57%) од 1961—1970. год., 1121 (12,87%) од 1970—1975., а од 1976—1981. досељено је 1260 лица или 14,56% од укупно досељених. Само за 274 или 3,15% лица не зна се време доласка. Пошто је већина ових становника долазила и населила се у град то се може рећи да ови подаци који се односе на општину показују да је и у Велико Градиште највећи број досељеника дошао после другог светског рата и то из уже Србије. Иако у укупном броју не тако велико ово досељавање се одразило на Велико Градиште на његову привреду, значај а посебно на територијални раст градског насеља. (33).

Територијални раст Великог Градишта

Насеље Велико Градиште има свој нуклеус на обали Дунава у куту где се у Дунав улива Пек долазећи с југа. Ту се налазио стари римски Рипсит. И на плану Великог Градишта из 1841. год. се види да се главна пијаца, средиште насеља, налази на том месту и пружа све до пристаништа. План показује да је у то доба најважнији део града био на обалама Дунава, као и у доба Римљана, што је наметала и сама функција овог града. Велико Градиште је у 19 веку важан извознички центар за Аустрију и друге земље средње Европе а Дунав им је био најважнија веза са њима. Тада су и у Великом Градишту и Раму постојале скеле и бумрук, преко којих је ишао извоз жита и свиња. По извозу дебелих свиња Велико Градиште је било иза Рама, али је и поред тога био један од најважнијих извозних центара тадашње Србије (14, 19—20). Изградњом пруга Београд-Ниш, Дубравица-Петровац и Београд-Пожаревац-Кучево престаје да има тај извознички карактер, али и даље остаје значајно привредно средиште Браничева.

Како је и даље важно дунавско пристаниште и место где на Дунав избија пут долином Пека, а у Великом Градишту се сече са путем

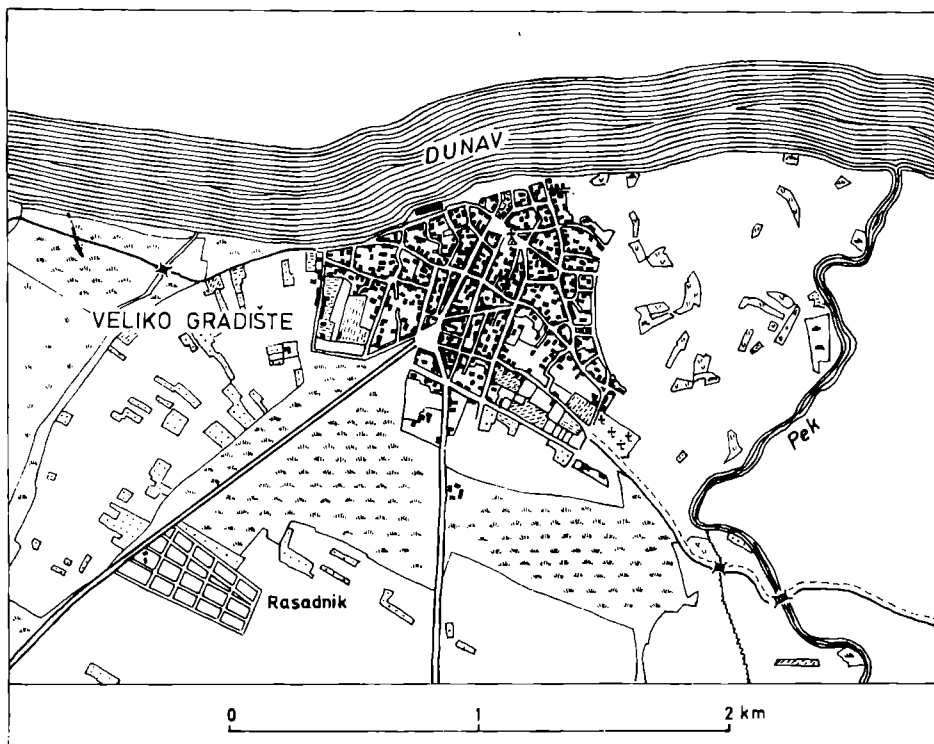

Ск. 1. — Велико Градиште 1915. године

из Стига, Велико Градиште не губи сасвим значај и територијално расте. На карти из 1915. год. види се да је насеље тада углавном распрострањено између Дунава и Пека. На карти је обележена паробродска станица, што указује на саобраћајни значај његов. Насеље се источном ивицом налази на обале Пека и на запад се пружа докле се пружа пешчана греда. Улице у насељу су доста неправилне. Нешто је више насеља издужено око пута за Голубац него око пута за Пожежено али није изду-

жено око пута који преко Стига води за Пожаревац. Ово се запажа на немачкој карти из 1915. год. размера 1:75 000. Може се објаснити тиме, што је главни саобраћај из Великог Градишта као и долазак у њега, још увек највећим делом ишао Дунавом.

На карти 1:25000 из 1947/48. године је већ знатно увећана градска територија, што је последица повећаног броја становника и привредног

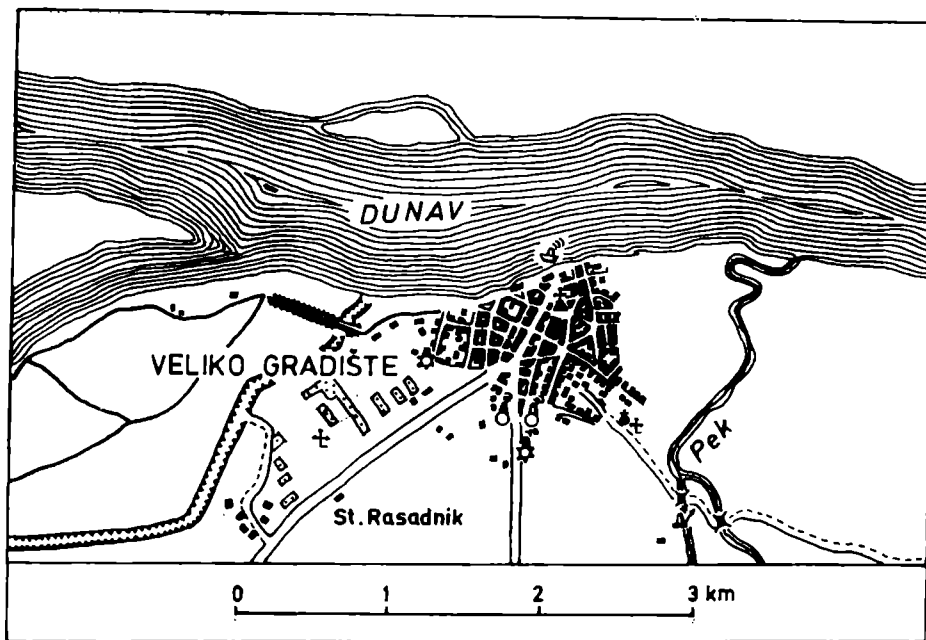

Ск. 2. — Велико Градиште 1947. године

развоја насеља. Поред дунавског пристаништа и улице која прати дунавску обалу, централног трга, који је на месту некадашње главне пијаце из 1841. год., је и главна улица правца СИ-ЈЗ која се пружа до марвеног трга на југу, на коме се спајају пут из Стига и пут што води долином Пека, за доњи и средњи Пек и Голубац. На тај трг избија и пут који преко Пека води за Пожежено. Пешчана греда на делу западно од града је под виноградима, а на падинама ближе Дунаву има и башта. На гој западној страни се насеље није много ширило, јер је иза греде са виноградима влажно земљиште под ливадама и пашњацима, а мање њивама.

Иако је Пек померио своје корито и ушће даље на исток око 1300 метара, насеље се није ширило на исток, јер то нису омогућавале мртва-

је старог Пека и честе поплаве. Због тога се и тај део атара користио за баште и ливаде. Насеље у то доба расте, углавном, дуж пута за Голубац. Види се да су подигнуте две циглане и нешто стамбених зграда. Око пута за Пожежено се на изграђени део насеља настављају баште готово све до Пека, што указује на пољопривредни карактер градске производње. Непосредно пре него што ће пут за Пожежено прећи Пек подигнута је мање постројење воденица-центра. Око стишког пута не-

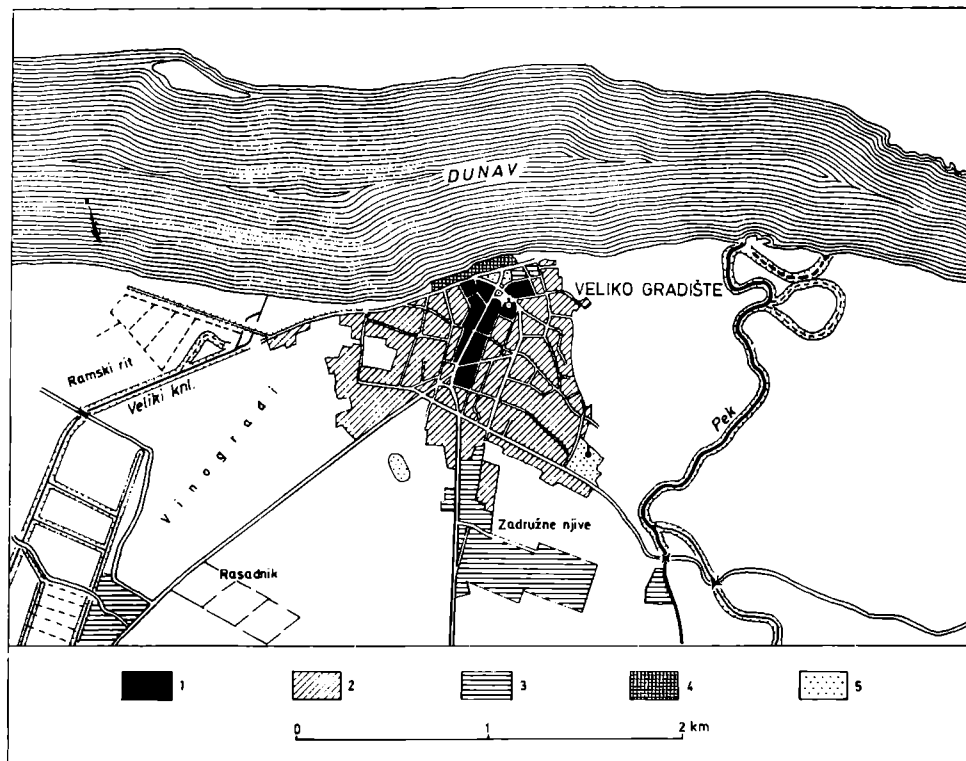
Ск. 3. — Велико Градиште 1956. године

ма изграђених делова. На 1150 m од марвеног трга, на коме се стишки пут спаја са путем за насеља из слива Пека, формиран је расадник, источно од пута за Стиг.

Новије стање насеља види се на карти 1:50 000, рађеној по премеру из 1925. а допуњеној 1956. године. Овде су знатније промене у насељу. Западно од насеља већ се види канал и насип. Исто тако почиње да се увећава део Великог Градишта између стишког пута и пута за Голубац, мада се на карти виде само појединачне зграде дуж једног и другог пута. Јужно од циглана које се виде на претходној карти подигнуто је једно постројење источно од голубачког пута, а западно од тога пута је неколико кућа. Пораст се уочава и око пута за Пожежено. Јужно од тог пута стамбени део, новоизграђен, допире до почетка градског гробља, док је на северу гробље, последњи део града на овој страни.

Део између старог и новог корита Пека, на истоку од насеља, није се увећавао. Само је нешто дужа улица која се од градског језгра спушта према Пеку, северно од гробља.

Знатно млађа карта из 1968. године размера 1:25 000 показује већи раст градске територије, што је у складу са порастом становништва у овом насељу, али и са променама у његовој привреди и општем значају.

Ск. 4. — Велико Градиште 1968. године

1 — Центар града, градска чаршија; 2 — стамбени делови; 3 — привреда; 4 — пристаниште; 5 — зелене и неизграбене површине у граду

На овој карти насеље је више увећано на западу, на простору између Дунава и пута за Пожаревац. Ту се изграђују нови градски делови на уштрб винограда који су ту раније постојали и по којима се тај потес и зове. Насеље се доста продужило и између пожаревачког и голубачког пута, где је, сем стамбених делова, изграђен и стадион. Око пута за Голубац насеље се продужило нарочито источно од пута. Ту се, осим стамбених зграда, развио и велики привредни комплекс пољопривредног комбината. Треће знатније продужење је уз пут за Пожежено. Ту се насеље продужило до завршетка гробља чиме су се обе стране око овог

пута изједначиле по дужини. Јужно од тога пута изграђена је фабрика лепенке. Једино се насеље не шири у источном делу тамо где су мртваје. ЈЗ од насеља на путу за Тополовник (Пожаревац) подигнуте су зграде ПГ Рамски пут, лево од овог пута идући ка Великом Градишту, а десно од тога пута је расадник.

Најновије ширење насеља, са стањем из 1986. године види се из карте искоришћавања градског простора, која је теренски рађена у току 1986. године, августа месеца. Она показује да се изграђени део насеља продужио на западу све до система канала, потискујући сасвим градске винограде. Увећање градске територије у западном делу нарочито је изражено око пута за Пожаревац. Ту је већи део изграђен а мањи је још у току градње. Десно од овог пута када се иде из Великог Градишта насеље се продужило скоро до расадника (на 230 метара од расадника), док се лево од пута налази део специјалне намене. Још више ЈЗ, а на десној страни истог пута, је нови привредни комплекс конфекције „Мода“. Они користе стари простор АИК-а Рам, али знатно увећан. Лево од пута, преко пута „Моде“ има и неколико приватних кућа. Између њих и простора специјалне намене налази се и метеоролошка станица.

Међупростор између пожаревачког и голубачког пута такође је увећан, јавним објектима — школа, дечије обданиште, спортским теренима (стадион) а и новим стамбеним зградама. Део који лежи непосредно уз пут за Голубац добио је још изразитији привредни карактер, јер су ту подигнуте а и шире се зграде фабрике „Утва“ из Панчева, „Пере Металца“ и пољопривредног комбината.

Веће повећање стамбене површине је и на делу између путева за Голубац и Пожежено, где је један део већ изграђен и други резервисан за градњу.

Пошто је источно од насеља, према Пеку и Дунаву, подигнут насип и систем канала, и у овом делу, нарочито на северу, се почињу јављати појединачне зграде са већим двориштима, врста саааша.

Поред тога што се знатно повећала градска територија је изменила и своју структуру тиме, што су поједини њени делови Генералним урбанистичким планом резервисани да буду искоришћени у одређене сврхе, тако да се у граду јасно издвајају простори различите намене.

Искоришћавање градске површине

За што боље утврђивање начина искоришћавања градске територије направљена је карта искоришћавања градског простора*. Пошто се и у Великом Градишту највећи део простора користи за становање, мањи део има неку посебну намену, или се намене преплићу и овде је издвојено осам различитих категорија простора зависно од намене коју имају и степена изграђености. То су стамбени, стамбено-пословни, послов-

* Карта искоришћавања градске територије Великог Градишта теренски а и кабинетски вршена је у заједница са Бранком Тошић.

ни, привредни, саобраћајни, јавни, отворени и обрадиво-шумски простор. Међутим, пошто је изградњом канала и система црпних станица дошло до издвајања специфичног дела града то је овде издвојен и мањи простор намењен инфраструктури, где је и простор трафо-станица.

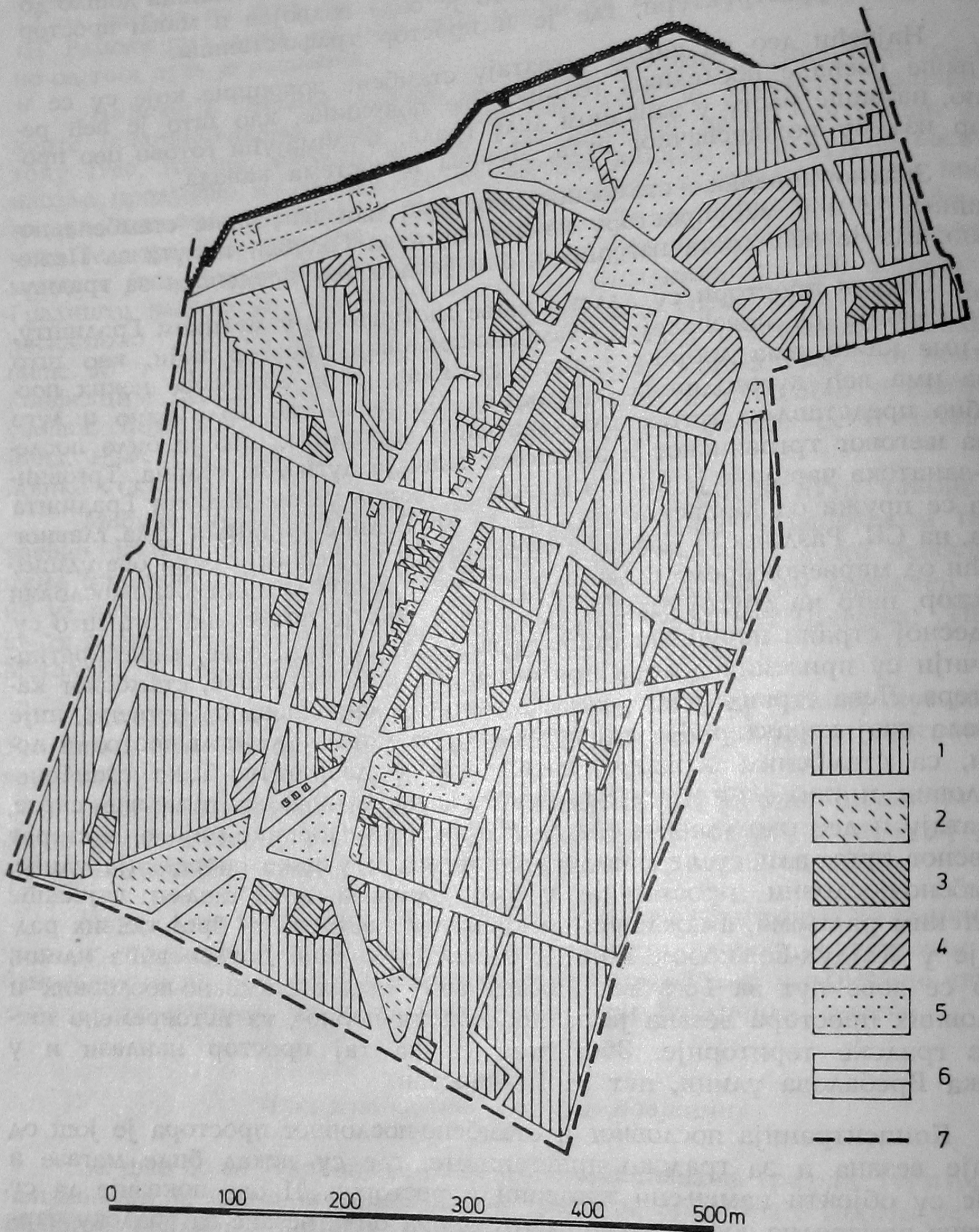
Највећи део на карти захватају стамбене површине које су се и највише увећале последњих година. Ове површине, као што је већ речено, највише расту у западном делу града, заузимајући готово цео простор између пожаревачког пута, Дунава и система канала.

Знатно повећање стамбеног простора, или изграђене стамбене површине, је и у међупростору између пута за Голубац и пута за Пажељено, где је већ доста изграђено, али је део тек предвиђен за градњу.

Остали простори су далеко мање заступљени у Великом Градишту, а и слабије се повећавају. Стамбено-пословни простор који, као што му име каже, има двојаку намену стамбену и за обављање неких послова има већ дугогодишњу традицију. Он је настао врло рано и дуго је био представљен трговинско-занатском чаршијом, што је било последица његовог трговинског и занатског значаја дуго низ година. Трговинско-занатска чаршија је била а и сада је главна улица Великог Градишта која се пружа од Марвеног трга на ЈЗ до Велике пијаце, а сада главног трга, на СИ. Разлика је једино у томе што је на десној страни ове улице, идући од марвеног према главном тргу, више заступљен стамбено-пословни простор, него на другој страни ове улице. Ово је последица тога што су на десној страни порушене старе зграде а подигнуте нове, вишеспратнице, чији су приземни делови пословног а виши, најчешће, стамбеног карактера. Лева страна улице, која је законом заштићена од рушења, није мењала свој карактер. На тој страни су и данас углавном пословни локали, са стамбеним зградама евентуално у дворишту. Тако стамбено-пословни и пословни простор, намењен искључиво за пословне сврхе, захватају и део око главног градског трга, старе Велике пијаце, и старог марвеног трга, али су се одатле проширили и у неке споредније улице. Стамбено-пословни простор је у тим улицама представљен најчешће занатским радњама, а пословни трговинама. Нешто већи број таквих радњи је у Хајдук-Вељковој, Војводе Путника и Воје Богдановића улици, како се зове пут за Голубац. Појава ових нових стамбено-пословних и пословних простора везана је за послератни период уз истовремено ширење градске територије. Због тога се на тај простор налази и у Бошка Вребалова улици, пут за Пожаревац.

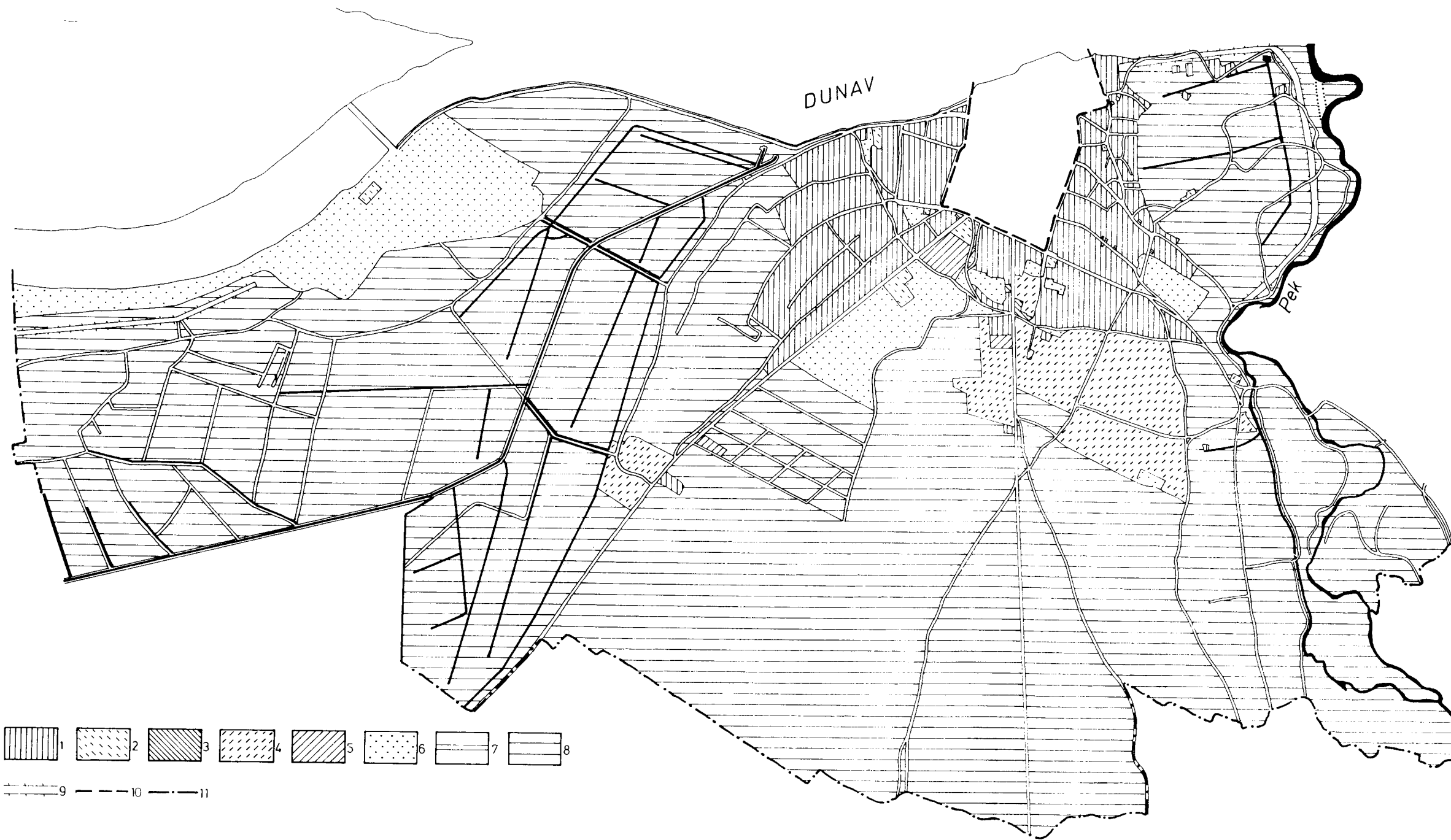
Концентрација пословног и стамбено-пословног простора је још од раније везана и за градско пристаниште, где су некад биле магаци а данас су објекти намењени трговини и ресторан. И ово показује да су основне привредне зоне у граду дуго година биле везане за градску чаршију, главну улицу са великом пијацом и марвеним тргом, и градско пристаниште преко кога је ишао сав саобраћај и извоз из околних села и долине Пека. Новије промене у граду и ширење градске територије учинили су да још неки делови града добију већи значај у овом пословном погледу.

Велико Градиште је од свог постанка управни, судски и културно-просветни центар своје општине, раније среза. Тако је и концентрација

Карта 2. — Карта коришћења градског простора у централном делу Великог Градишта 1986. године

1 — стамбени простор; 2 — пословни простор; 3 — стамбено-пословни простор; 4 — јавни простор; 5 — отворени простор; 6 — саобраћајни простор; 7 — граница ужег градског простора

Карта 1. — Карта коришћења градског простора Великог Градишта 1986. године
 1 — Стамбени простор; 2 — пословни простор; 3 — стамбено-пословни простор; 4 — привредни простор; 5 — јавни простор; 6 — отворени простор; 7 — саобраћајни простор; 8 — обрадиво-шумски простор; 9 — насипи; 10 — граница ужег градског простора; 11 — граница ширег градског простора

јавних објеката намењених овим функцијама била везана, а данас је, за главни трг. На њему су и данас општина, суд, црква, стара школа, нова библиотека. Мада у мањој мери ових служби је било, а и данас су заступљене, и на пристаништу, царина, капетанија дунавске пловидбе, јер је ово дуго био веома значајан и важан део града.

Увећање градске територије је утицало да су новији објекти за јавне службе града изван старе чаршије и главних тргова. Тако их данас има у Војводи Путника улици — Дом здравља, на Марвеном тргу — дом друштвено-политичких организација, нова школа и дечје обданиште у Бошка Вребалова улици и др. Како се истовремено у тим улицама јављају и нови стамбено-пословни и пословни простори, очигледно је ширење сва три поменута простора изван старе градске чаршије (главне улице) и пристаништа.

Привредни простор је у Великом Градишту готово сасвим нова категорија, мада се нека постројења индустријског карактера дижу већ почетком века, а нарочито између два рата. За разлику од претходних овај простор је везан за прилазе граду. Тако се његови већи комплекси налазе дуж пута за Голубац — ООУР „Челик“, ООУР „Пера Металац“, ПК „Велико Градиште“ и „Уљарица“, односно сва најважнија индустријска и индустријско-пољопривредна постројења (предузећа) Великог Градишта. Мањи комплекс је узводније од моста на Пеку, где је некада била „Лепенка“, а сада се користи као магацински простор и пословни простор Пољопривредно трговинског комбината. Ту је била и једна од првих електричних централа у Србији, па „Лепенка“ која је престала да ради, док су магацини од пре десетак година. Некадашњи простор на Дунаву који је користила фабрика „Дунавка“, ранији житни магацини, данас је дат на коришћење Комунално-грађевинском предузећу „Стандард“ те је данас пословног карактера.

Иначе, већи привредни простор је и десно од пута за Пожаревац, кад се иде из Великог Градишта, где се налази данас најважнија индустрија конфекција и галантерија „Мода“. То је простор некадашње економије Рамски пут, од чега је део порушен а део обновљен и проширен. Поред „Моде“ корисати га и ПИК „Рам“.

Ово показује да је привредни простор данас углавном дуж два најзначајнија пута за Пожаревац за Голубац. Пристаниште је због пловидбе Дунавом такође повољно за смештај сличних капацитета али после пожара „Дунавке“ оно је изгубило тај привредни карактер а добило пословни, јер се у саставу „Стандарда“ налази и зимовник за бродове.

Отворени простор, неизграђен, отворен и намењен рекреацији је новији. Он данас захвата веће површине него раније. Данас ту спадају гробље, нови парк оформљен на некадашњој Великој пијаци и пристаништу, сквер на старом марвеном тргу и неки мањи неизграђени делови у Виноградској улици, око аутобуске станице и др. Сем старих неизграђених површина, као што су пијаца и гробље, данас се ту јавља отворени простор рекреативног карактера, а то су стадион и игралишта, који захвата веће површине између Бошка Вребалова и Воје Богдановића улице.

Основне карактеристике и измене у коришћењу простора Великог Градишта су повећање већине издвојених простора осим шумско-обрадивог који захвата ободни део насеља и смањује се. Притом се стамбени простор шири највише у западном делу између пута за Пожаревац, Дунава и канала, захватајући некадашње градске винограде и ливаде и знатно смањујући обрадиви простор грађана.

Мањи пораст је између пута за Голубац и пута за Пожежено где је само део изграђен, а остатак тек намењен градњи. Стамбена изградња је мање изражена на југу око пута за Голубац, јер се тамо сместио, углавном, привредни и пословни простор. Стога стамбене градње има само јужније од њих.

Привредни простор је на периферији града као непосредно продужење у Воје Богдановића улици, или издвојено од града, као „Мода“, према којој се све више шири стамбени простор, али још нису спојени. И трећи, најмањи простор ове врсте је на периферији, северније и јужније од моста на Пеку, на путу за Пожежено.

Пословни, стамбено-пословни и јавни простор, који су дуго времена били смештени у главној градској улици и пристаништу, указујући на значај њихов у животу и привреди града, сада почиње да се помера у новије делове, уз два основна правца — према Пожаревцу и према Голупцу. Има га у мањој мери и у улицама паралелним или управним на главну градску улицу (Војводе Путника, Хајдук Вељкова, Жике Поповића, Војводе Миленка и др.) у старом делу, а у Виноградској и Алабанске споменице улици у новијим деловима. Ово је нарочито случај са трговинама и занатским радњама.

Отворени простор је заостао као неизграђена површина у новијим деловима града (Виноградска) или као скверови, паркови и пијаца у старом делу. Новији је рекреациони центар између пута за Пожаревац и Голубац.

Међутим, изградњом Бердапа и преграђивањем Дунава код Острва, на простору некадашњих багремара око Дунавца, створен је велики рекреациони центар значајан за Велико Градиште али и знатно ширу област. Ту је данас камп, викенд насеље, 2 хотела стари и нови, што представља сасвим нову категорију простора и базу за развој туризма, излетишта и одмаралишта и даљи развој туристичке функције овог насеља.

Ово показује да је измена простора у граду уследила после измене његовог привредног и општег значаја, као и услед повећања броја становника. Тако је Велико Градиште некадашњи административни, мањи школски центар и трговинско-занатско средиште — постало управни, просветно-културни центар са више школских и културних институција, трговинско-занатски, привредни, и најзад, туристичко-рекреациони центар. Свака од ових функција је учинила да се издвоје одговарајући простори у граду и његовом атару искључиво за њихово коришћење. Једино што је притом опао шумско-обрадиви простор, због повећане изградње али и због чињенице да је и мањи број људи који данас живе од ове привредне гране.

Атар Великог Градишта био је 1968. год. укупно 2203 ha 09 a и 69 m² од чега је у приватним рукама било 1599 ha 10 a и 18 m² а само 603 ha 99 a и 51 m² општедруштвено власништво. Неплодно је од тога било 144 ha 59 a и 48 m²; од тога је у приватним рукама било 61 ha 59 a и 69 m² а општедруштвено власништво је било 82 ha 99 a и 79 m². Ово неплодно земљиште атара највећим делом припада изграђеном градском делу а од тога је више од 50% било друштвено власништво а 42,60% је било приватна својина.

По подацима Генералног урбанистичког плана укупно је обухваћено 2450 ha територије, што значи да је атар увећан. На таквом атару грађевински део је 450 ha или 18,37%, заштитна зона 2000 ha или 81,63%. За индивидуалну градњу је било предвиђено 373 ha, што је 15,22% од укупног а 82,88% од грађевинског реона. Колективна градња ће да обухвати само 5 ha тј. 0,20% од укупног земљишта а 1,11% од грађевинског реона. За градске делатности намењено је 10 ha или 0,41% од укупног а 2,22% од грађевинског реона. За остале намене предвиђено је 62 ha или 2,53% од укупног а 13,77% од грађевинског реона. Најзад, за радну зону је предвиђено 63,5 ha односно 2,59% од укупног, а 14,11% од грађевинског дела.

Мрежа саобраћајница коју је ГУП обухватио, заједно изграђена и неизграђена, износи 13000 m или 180000 m² површине. Од тога на коловоз отпада 91000 m² (50,6%) а на тротоаре 89000 m² (49,4%). Главни довод водовода од изворишта до резервоара је 1500 m, а разводна мрежа 12 km. Канализациона градска мрежа је дуга око 12 km.

Све ово што је Генерални урбанистички план предвидео није још изграђено, али се повећање изграђене територије види из већег броја изграђених станова. Године 1981. у Великом Градишту је било укупно 1635 станова а њихова површина је била 93908 m². Од тога је 420 станова одн. 27443 m² површине изграђено после 1970., што показује да је скоро 1/4 изграђених станова настала последњих 15 година. Осим тога у Великом Градишту је изграђено и 115 викендица на целом атару, а у првом после њега Кисилеву свега 58. Како је та градска изграђена површина, расла још се боље види из табеле у којој су станови разврстани према години изградње (35, 29).

Таб. 2. — Стамбена изградња 1918—1981. године

Станови	Укупно до 1918.	1919—45.	1946—60.	1961—70.	1971—75.	После 1975.	Непознато	
Број	1635	292	186	167	419	257	163	151
%	100	17,86	11,38	10,21	25,63	15,72	9,97	9,23
Просечно годишње грађено	—	—	7,15	11,13	41,9	51,4	27	—

Табела показује да је у Великом Градишту најинтензивнија стамбена градња била од 1971—1975. год. када је просечно годишње подигнато по 51 стан. Осим тога читав период после 1960. показује знатно већу градњу. Када се узме просечна годишња градња она је од 1961. год. 4 пута већа него пре тога, после 1971. чак 5 пута већа него пре 1960. год. После 1960. године подигнуто је укупно 839 станова односно 51,31% од укупног броја станова, што указује да је више од половине стамбене површине у Великом Градишту подигнуто после 1960. год. Оно истовремено показује и то да су раст градске територије и структурне измене у њеној намени такође све јаче изражене после 1960. године..

Чињеница да је у Великом Градишту до 1981 год. било подигнуто највише викендица у општини а да их је у Кисиљеву, следећем по броју било у пола мање, показује интензитет раста туристичког посебно туристичко-одмаралишног значаја овог града.

ЗОНЕ УТИЦАЈА ВЕЛИКОГ ГРАДИШТА

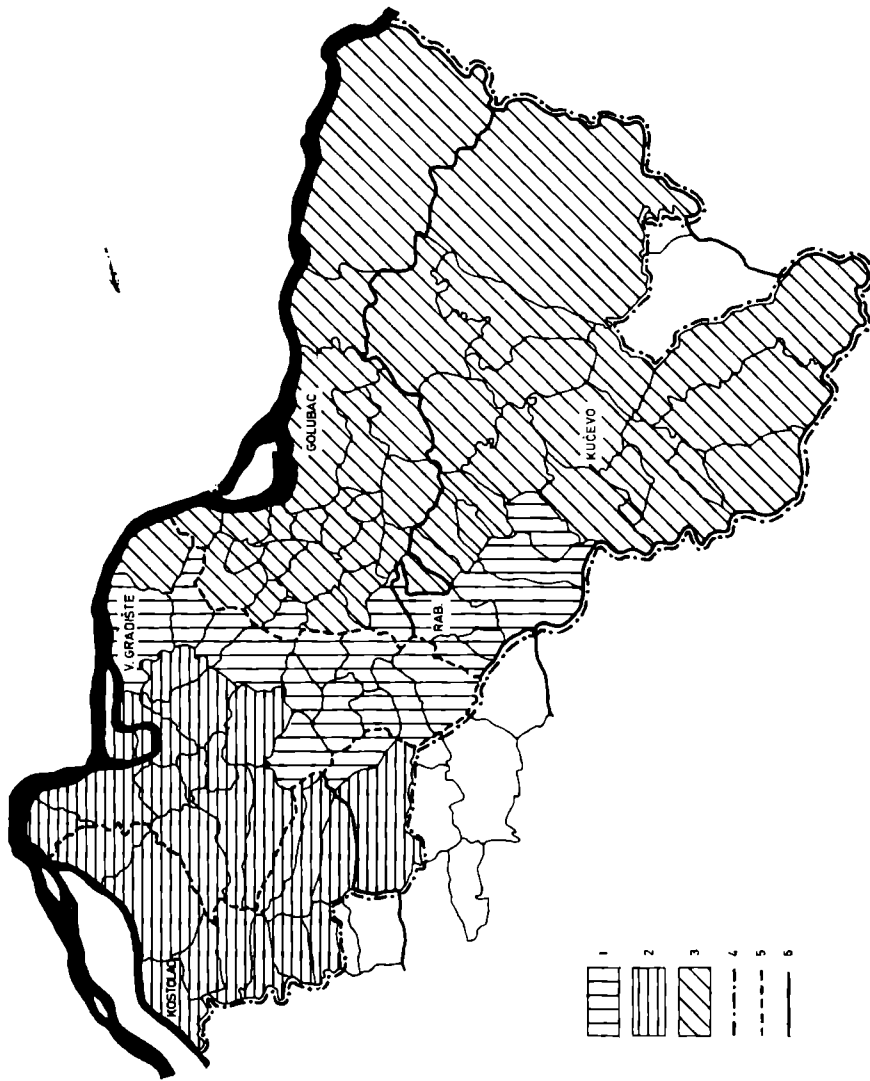
Управна зона

Растући и развијајући се Велико Градиште је истовремено створило и једну зону у којој се осећа дејство његових утицаја. Како је Градиште и у привредном и осталом погледу различито деловало у својој околини зависно од значаја и степена развијености његових функција, то се разноврсни утицаји овог града различито простиру око њега и могу се посматрати сваки засебно.

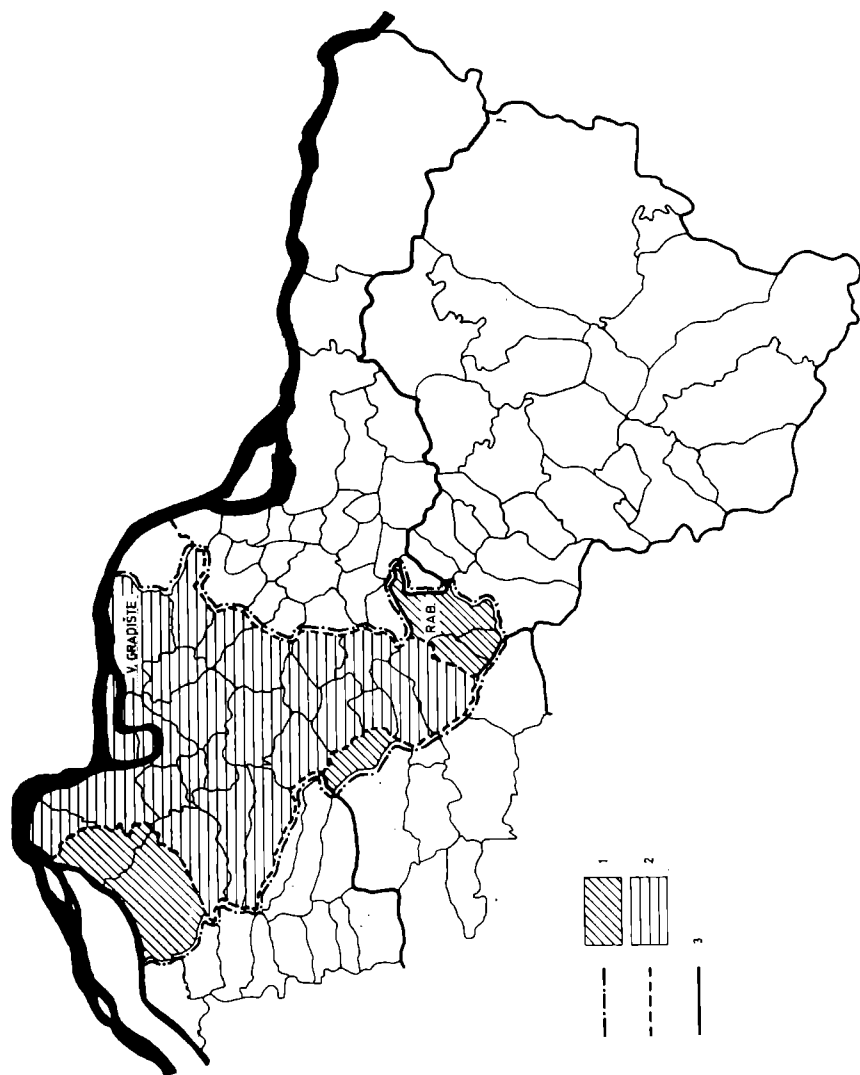
Велико Градиште је стално имало улогу административног односно управног центра ширег или ужег дела своје околине. Тако се та зона његовог управног деловања мењала током историје како се мењао и значај и величина територије која му је била административно подређена.

У Градиштанском дистрикту за време аустријске окупације у 18. веку је 13 насељених места а 5 ненасељених, односно управно је за њега везано 18 насеља. Поред Градиштанског постоји и Рамски дистрикт у који спада 15 насељених и 2 ненасељена места, укупно 17.

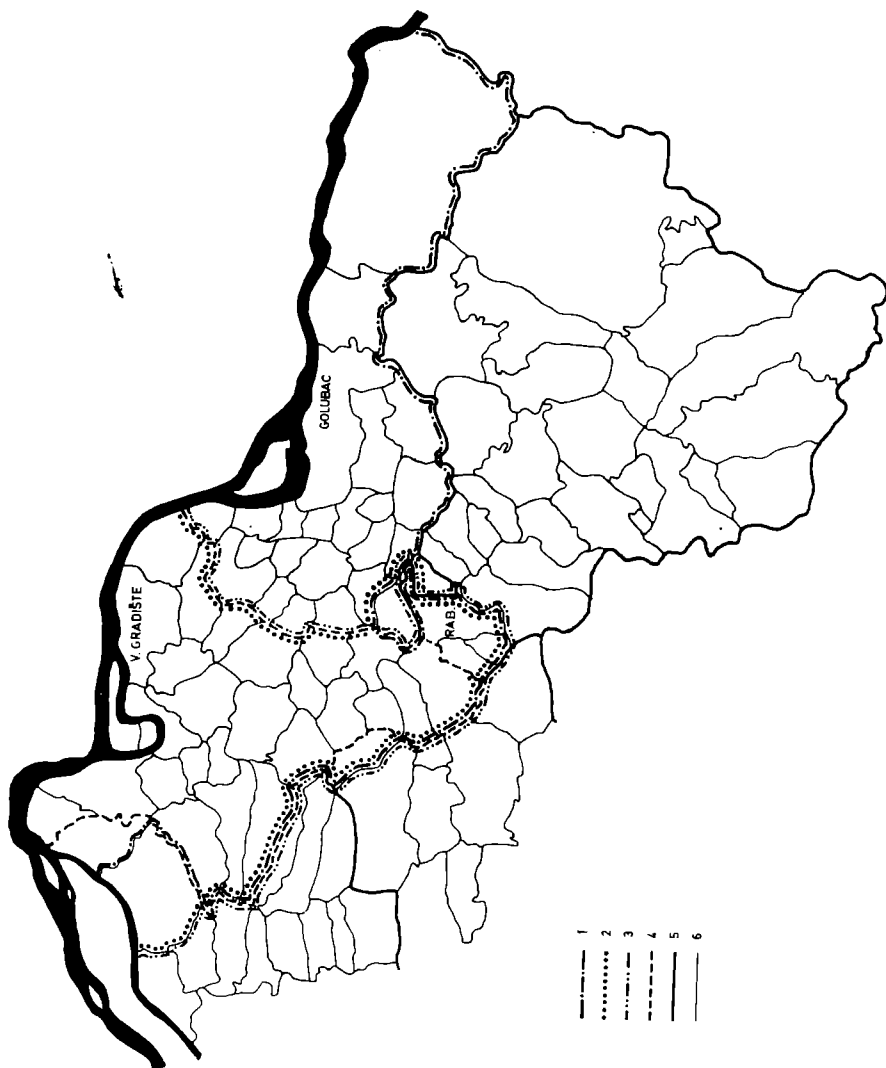
После ослобођења од Турака у попису харачких глава 1818. год. види се да је Градиште највеће место и средиште кнежине Марка Абдуле са укупно 85 насеља. Територија која припада овој кнежини у то време се наслања на западу на доњи ток Млаве, обухвата већину стишких села, сва насеља у долини Пека и добар део данашње голубачке општине. Касније 1819. год. се она дели на 2 кнежине Печку и Рамску. Тако да се сем Великог Градишта и Рам поново јавља као мањи управни центар. У Печкој је средиште Велико Градиште и она обухвата сва насеља на левој страни Пека до Мустапића и Сене на југу, односно укупно 21 село. Исто је и 1822. год. Рамска кнежина је нешто већа укупно 27 села и то углавном села Стига са Смољинцем на југу и до Млаве на западу. У тој кнежини најбројнији су били Тополовник са 105 кућа и Смољинац са 134 куће.

Ск. 5. — Управна подела после ослобођења Србије
 1 — Печка кнежина 1819—1822. г.; 2 — Рамска кнежина 1819—1822. г.;
 3 — Кнежине Звижа и голубачка 1819—1822. г.; 4 — Граница кнежине
 Марка Абдуле 1818. г.; Граница Со Велико Градиште 1987. г.; 6 — Да-
 нашње границе околних општина

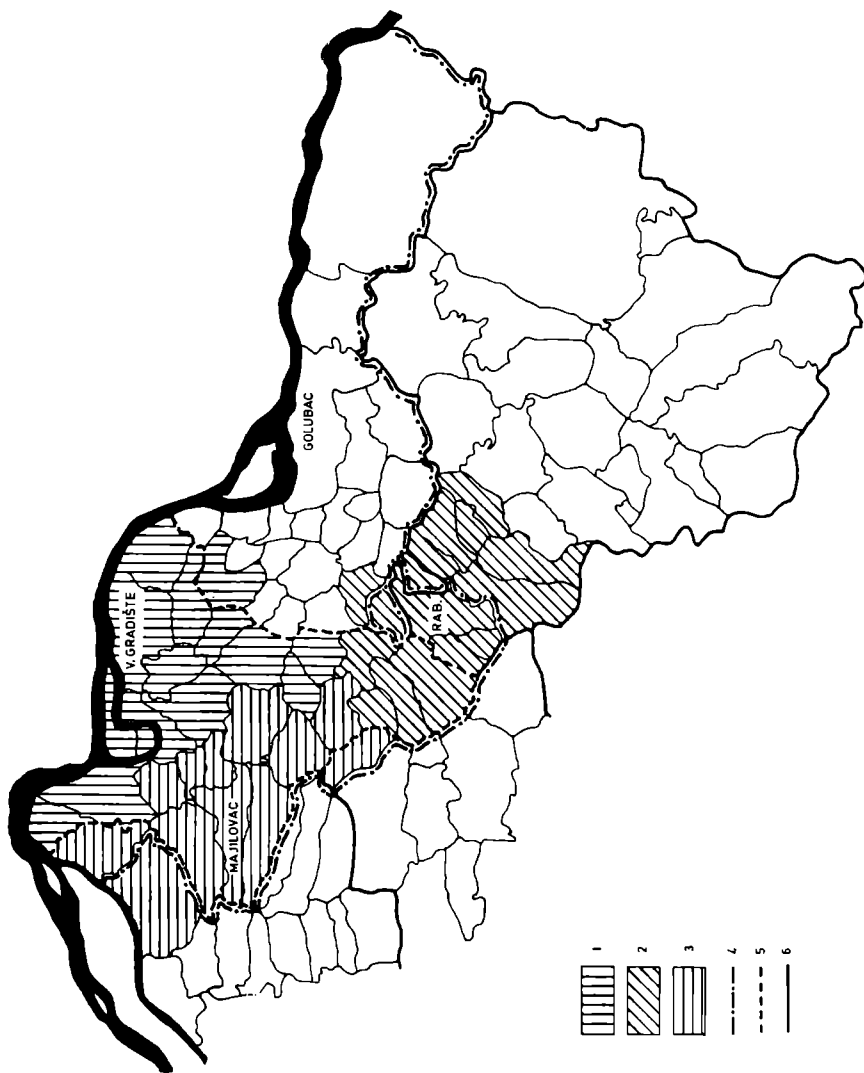

Ск. б. — Управа на подела 1876. године
 1 — Рамски срез 1876. г.; 2 — Граница СО Велико Градиште 1987. г.;
 3 — Данашње границе околних општина

Ск. 7. — Управна подела између два рата

1 — Граница рамског среза 1948. г.; 2 — Срез рамски 1931. г.; 3 — Срез рамски 1921.г.; 4 — Граница СО Велико Градиште 1987. г.; 5 — Данашње границе околних општина; 6 — Границе катастарских општина

Ск. 8. — Управна подела после другог светског рата

- 1 — Општина Велико Градиште 1953. г.; 2 — Општина Рабово 1953. г.;
- 3 — Општина Мајиловац 1953. г.; 4 — Граница рамског среза 1948. г.;
- 5 — Општина Велико Градиште 1987. г.; 6 — Границе околних општина

Како се административна подела Србије често мењала тако се и територија среза рамског, чије је средиште било у Великом Градишту, такође мењала. Године 1876. рамски срез обухвата насеља на левој страни Пека. Најјужније захвата Малу Бресницу, а на западу му припадају села Стига: Кличевац, Мајиловац, Сираково, Мало Градиште и Макце.

Ову исту територију срез рамски има и 1921. и 1931. год. Међутим, после другог светског рата територија његовог среза се поново повећава. Тако 1948. године срез рамски обухвата велики део општине Голубац а од Кучевских села само Раброво и обе Бреснице, али му на северу отпада Кличевац. Међутим, овако велика територија се не одржава дуго. Већ 1953. године у оквиру среза Пожаревац та се територија дели на 3 општине Велико Градиште, Мајиловац и Раброво, али се та подела не одржава дуго те је већ 1961. године створена општина Велико Градиште у оквиру великог среза Пожаревац са својом данашњом територијом. Ова територија је оформљена 1955. год. заједно са увећањем комуналног система.

Она данас обухвата 25 села и 26. је Велико Градиште. Овако ограничена обухвата углавном насеља на левој обали доњег Пека, остављајући Раброво и обе Бреснице општини Кучево, а села на десној страни Пека општини Голубац. Једино Пожежено на десној страни Пека припада општини Великог Градишта.

Тако се, данас, управна зона Великог Градишта ограничила на леву страну Пека и један део стишких села као што се види на скици.

Зона трговине

Друга стара и значајна функција Великог Градишта је његова трговинска функција. Трговина је била раније и сада значајна за његов развој, али и за његова повезивање са околном облашћу.

По оснивању Србије Велико Градиште је вршило знатан утицај као трговинско средиште. Тада је оно играло велику улогу у извозу производа из Србије за Аустроугарску. Та његова улога је знатно опала после изградње железничких пруга у овом делу Србије (Петровац-Пожаревац-Дубравица и Београд-Пожаревац-Кучево). Пре царинског рата и изградње ових пруга Велико Градиште је са своја два вазара и пијацом било значајно трговинско средиште. На две скеле у Раму и Великом Градишту извожене су свиње. Рамска скела је била трећа по извозу свиња у Србији а Велико Градиште је било одмах иза ње, јер су они били најближи пругама Аустроугарске које су се завршавале у Базјашу. Велико Градиште је исто тако било извозна станица за живину, јаја и друго из овог краја, али и осталих делова источне Србије којима је Базјаш био најближа железничка станица. Тада Велико Градиште зову „Мала Фијума“. Имућнији Градиштанци имали су своје бродове за превоз робе. Овим бродовима, званим „винарицама“, довожено је вино из Неготина и Крајине. За новац добијен од вина куповало се брашно а вино се даље возило у Београд (22, 856 и 23, 78 и 79).

Браничево је довозило вишак жита, као и сељани из Стига, Млаве и Звижда. Дневно је то било до 20 вагона(27). Свињогојство је било развијено у области Браничева, па су овде извожене и свиње, али не само из Браничева него из већег дела источне Србије. Затим ту су се сабирале чахуре свилене бубе из целог пожаревачког округа. Међутим, после подизања моравске пруге и пруга из ове области које су се за њу везивале, извоз који је ишао преко Великог Градишта све се више оријентише на железницу да би се избегао ранији претовар. Тако Велико Градиште постаје локално средиште Пека и ближих села Стига.

Иако је Велико Градиште и данас значајно трговинско средиште, што се види из броја трговинских радњи у њему, његова је улога нешто другачија. Велико Градиште је данас значајније као трговинско средиште за снабдевање града и околине, јер се и извоз из његове околине врши данас другачије.

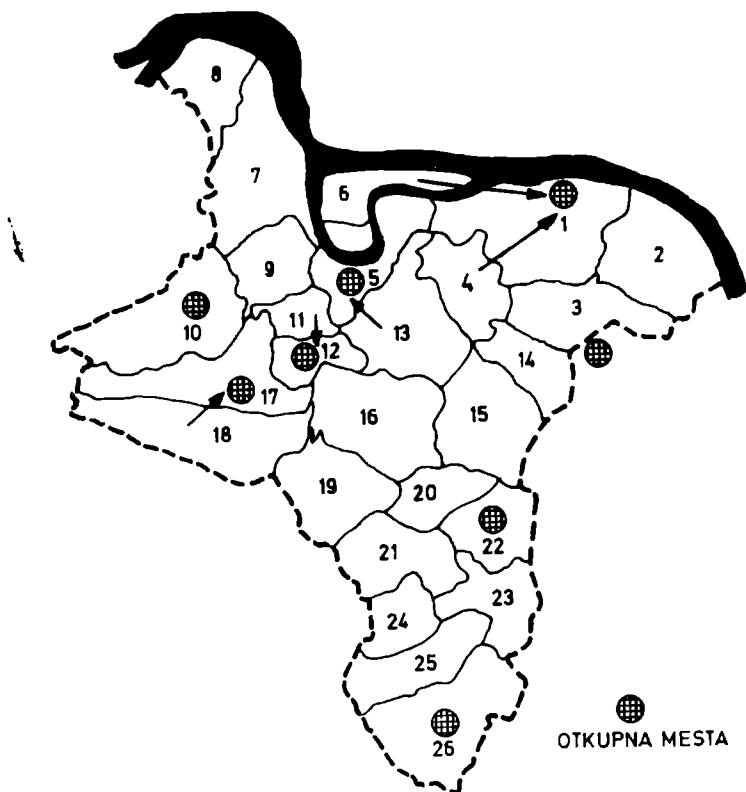
Да би се јасније сагледала зона трговине Великог Градишта вршена је 18. 8. 1986. године анкета на пијаци Великог Градишта. Анкетирано је 40 продаваца који су се тада налазили на Градиштанској пијаци. Највише продаваца је било из Кусића, потом из Браничева, Кумана, Царевца односно из најближих села у сливу Пека. Свега су два лица била из нешто удаљенијих области. Из Костолца је тако био један занатлија који је продавао ужарију али и мајце из Турске. Други је био из Беле Паланке и продавао је секире. То су представници оних врста продаваца који путују од пијаце до пијаце и од вашара до вашара. Ови исти људи су, међутим, изјавили да иду и на друге пијаце. Тако је троје њих изјавило да долазе само на пијацу у Велико Градиште, 7 није дало одговор што указује да и они можда не иду у друга места. Девет лица је изричито рекло да не иду нигде више сем у Велико Градиште, четворо их је поменуло Свилајнац, седам Пожаревац, двоје Петровац, троје Београд, троје Смедерево, двоје Голубац а по једно лице Панчево, Жагубицу, Кучево и Крепољин. Ово указује да сељани из општине Велико Градиште посећују и све најближе пијаце, али и нешто удаљеније посебно у источној Србији: Жагубица, Кучево, Крепољин па и Мајданпек. Осим ових ближних није редак случај да своје производе терају и у Пулу, Ријеку, Сплит, Призрен, Скопље, Задар — ове пијаце је поменуо по један продавац — као и у Бијељину.

У комуналном предузећу, које наплаћује пијачну таксу, речено је да је нова пијаца уређена 1986. год. По њиховој евиденцији свакодневно на пијаци долазе становници Кусића, Тополовника, Пожеженог, Браничева, Триброда, Царевца, Кумана, Затоња, Кисиљева, Острова. Тако је ове године 38 тезги на пијаци закупљено од стране мештана тих насеља за свакодневно коришћење.

Осим Великог Градишта постоје у општини још две пијаце Мајиловац и Средњево. На пијацу у Мајиловац где је и зелена пијаца, долазе мештани Буракова, Поповца, Бискупља и Сиракова. Пијачни дан им је недеља а у Великом Градишту понедељак. У Мајиловцу је осим зелене и сточна пијаца. Пијаца у Средњевоу је свакодневна. На његову пијацу долазе из Чешљеве Баре, Триброда, Царевца. Трговина стоком се већином обавља у Мајиловцу и Средњевоу, док се на пијацу у Велико Градиште углавном дотерује живина, воће и поврће. На марвени трг доте-

рају се о вашарима стока, креч, угаљ (у воловским колима). Креч догоне становници општине Кучево а угаљ је из Костолца. У Великом Градишту стока се догони пред празнике Први мај и 29. новембар и то је више продаја меса а не стоке.

Кусић, Триброде и остала села из Пека доносе на градиштанску пијацу највише поврћа, што је показала и анкета. Пожежено највише

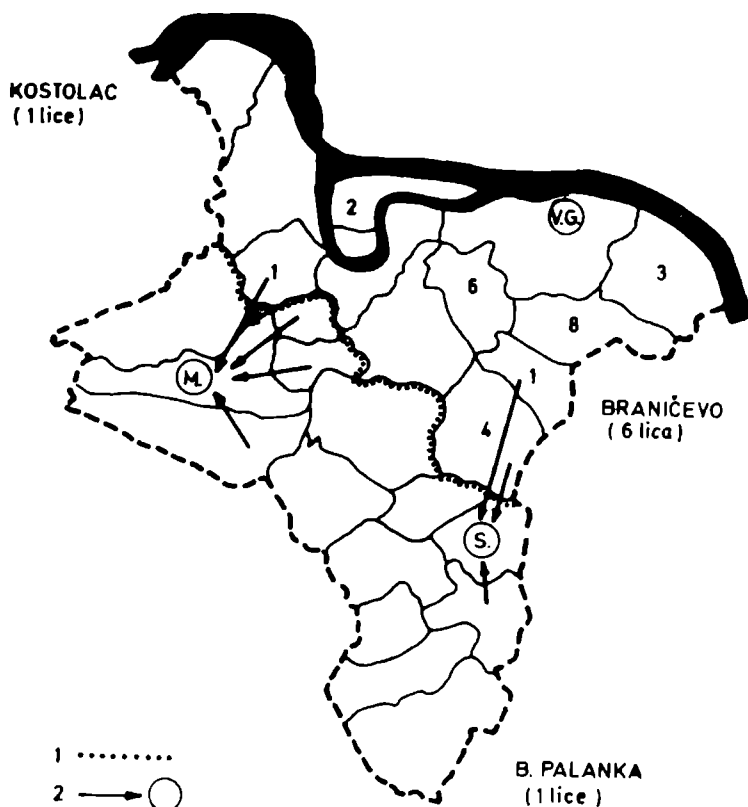
Ск. 9. — Долазак на пијацу Великог Градишта

1 — Граница свакодневне пијаце; 2 — Мање пијаце у општини и насеља која им гравитирају; 3 — Број означена колико је лица из тог насеља било на пијаци у Великом Градишту 18. 8. 1986. г.

производи сирак, а основна делатност им је производња метли, иако производе и кукуруз. Сирак набављају и из Баната. 33 у Пожеженом обједињује све занатлије метларе који преко ње продају своје производе и у Америци и Немачкој. Они што се баве метларством не раде у иностранству.

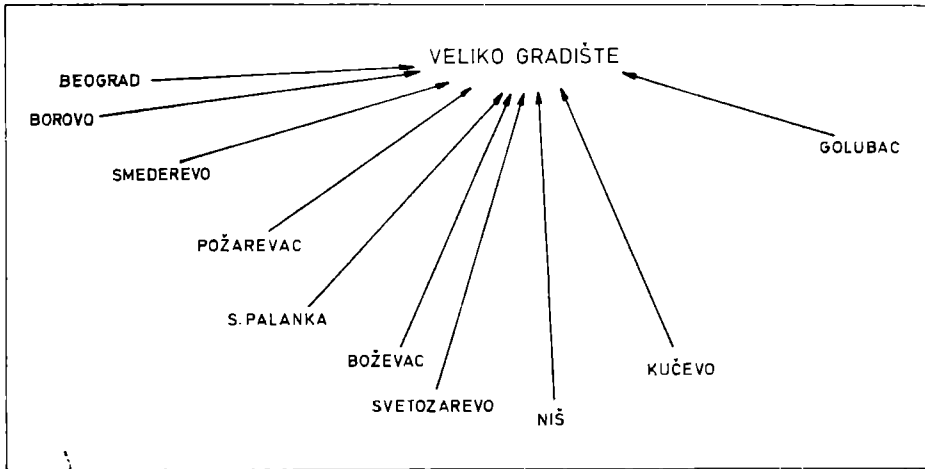
Према анкети и подацима комуналног предузећа зона пијаце није много пространа. Највише се простире у долини Пека. Треба, међутим,

узети у обзир да се становници готово свих села општине појављују на пијаци, што би се видело да је анкетирање вршено неколико дана. Чињеница да је на лицитацији пијачних тезги откупљено за стално коришћење 38 тезги, показује да је Велико Градиште ипак најзначајније тржиште општине и највећи потрошач, а поготово у летњим месецима када је овде велики прилив туриста и власника викенд зграда. Нови начин саобраћаја, моторни, који је сасвим потиснуо некадашњи речни, утицао је да се вишак ових производа који се не продају у Великом Градишту, камионима, тракторима, аутомобилима извози на напред поменуће пијаци Србије и других република.

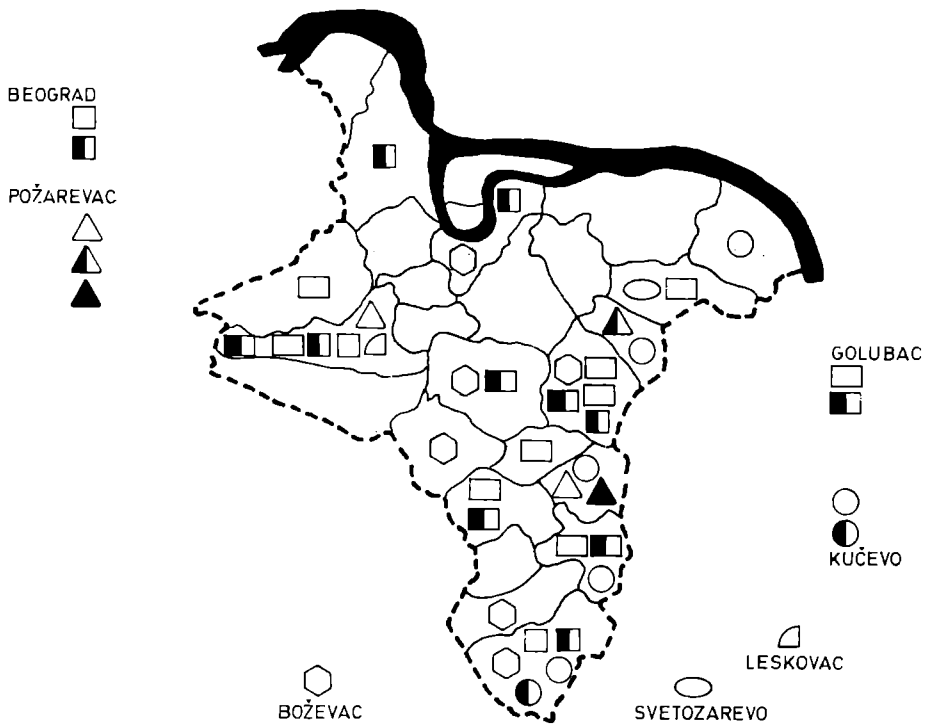

Ск. 10. — Откупна места и насеља општине Велико Градиште

1 — Велико Градиште; 2 — Пожежено; 3 — Кусићи;
4 — Кумане; 5 — Кисијево; 6 — Острово; 7 — Затоње;
8 — Рам; 9 — Бискупље; 10 — Курјаче; 11 — Поповац;
12 — Бураково; 13 — Тополовник; 14 — Триброде; 15 —
Царевац; 16 — Десине; 17 — Мајиловац; 18 — Сираково;
19 — Печаница; 20 — Камијево; 21 — Љубиње; 22 —
Средњево; 23 — Чешљева Бара; 24 — Гареве; 25 — До-
љашница и 26 — Макце

Ск. 11. — Шематски приказ насеља чије радне организације имају своје продавнице у Великом Градишту

Ск. 12. — Продавнице са стране у мањим местима општине Велико Градиште

Таб. 3. — Број радника који долазе у фабрике и друге организације Великог Градишта из села (Подаци за 1987.)

Село	Село																	Укупно
	Моа	Рам	Утва	Цера Металап	Станаара	Аунавка	Промет	Космај	Пек	Среб. језеро	Дом заравља	Електроморава	ПК Вел. Грав.	Основ. школа	Образ. центар	17		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17		
Винце	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	
Добра и р	1	5	3	—	1	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	
Брњица	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Голубац	23	3	6	1	1	—	1	2	—	—	2	—	—	—	—	—	38	
Малешев р	1	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	
Војилово	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	
Сладинац	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	
Радошевац	2	—	5	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	
Устије р	—	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	
Барич р	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	
Поникве	1	—	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	
Браничево	20	—	5	1	1	2	1	1	1	—	1	—	2	—	1	—	36	
Мрчковац	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Доња Крушевица и р	9	1	4	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17	
Миљевић и р	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	
Клење	5	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	
Кусиће	28	—	1	2	6	—	9	—	1	2	—	1	1	—	—	—	51	
Ук. лин Раброво	96	12	54	5	17	10	13	3	2	2	3	1	3	—	1	—	222	
Велико Градиште																		
Рам	9	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	14	
Затоње	9	13	1	2	—	—	1	—	—	—	1	3	2	—	—	—	32	
Бискупље	5	2	3	—	—	6	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	21	

1. Лазицац је млин на путу између Шувајића, Камије ва и Царевца, али ту станицу највише користе становници Шувајића.

2. Ознака р значи станицу на путу (риду), односно раскрсници и најчешће је користе становници села на чијим се агарима налази.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Кисилево	5	11	7	—	1	6	4	—	—	1	1	—	5	12	—	53
Тополовник	12	10	3	3	1	6	22	1	3	1	1	—	—	—	—	63
Кумане	9	—	—	1	1	7	2	—	—	—	—	2	—	—	—	22
Ук. лин. Рам — Бел.	49	36	16	6	3	25	34	2	3	2	3	7	7	12	—	205
Градиште	7	—	1	1	2	2	1	1	—	—	—	1	—	—	—	16
Острово	14	7	3	1	1	2	7	1	—	—	—	1	4	—	—	41
Пожежено	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Пожежено р	21	9	4	2	3	4	8	2	—	—	—	2	4	—	—	59
Укупно	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	20	—	—	5	—	27
Пожаревац	7	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	12
Сираково	—	3	1	2	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	10
Курјаче	—	2	2	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	9
Мајловац	5	1	—	—	—	6	—	—	1	—	—	—	—	—	—	13
Бураково	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ук. линија Пожаревац	12	7	3	4	2	6	3	—	1	—	20	3	3	2	5	71
— В. Град.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Рабово	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Мала Бресница	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Макце и р	7	3	1	1	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	14
Дољаница и р	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Чењева Бара	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Печаница	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Сређево	3	2	6	4	—	—	6	2	—	2	3	—	2	—	—	30
Десине и р	4	3	1	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	9
Камијево и р	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Лазинац (малин)	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Шувајић	—	1	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
Царевац и р	6	2	2	—	—	—	2	1	1	—	—	—	—	—	—	14
Триброде	6	1	—	—	4	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	13
Ук. лин. Рабово	26	17	15	6	9	—	12	3	1	3	4	2	3	—	—	101
Велико Градиште	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Свега	204	81	92	23	34	45	70	10	7	7	30	15	20	14	6	658

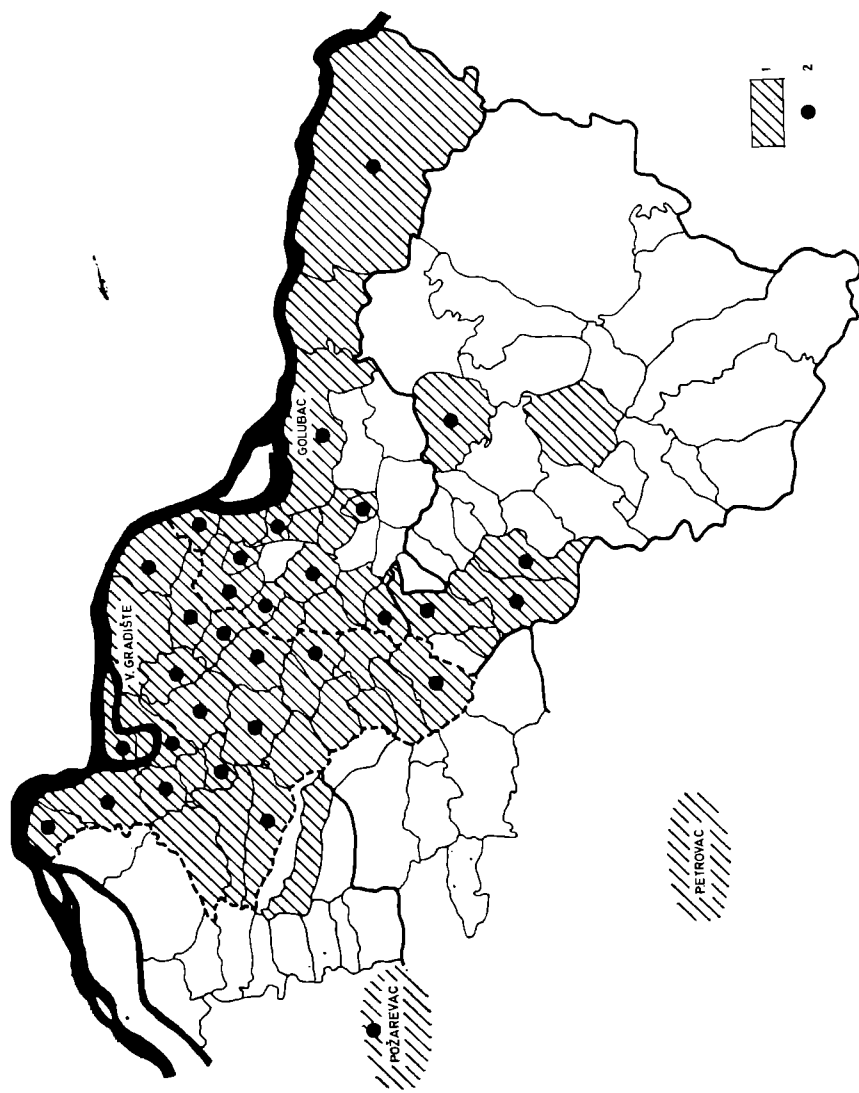
Откуп производа из ове области који не иде на пијацу врши се и преко земљорадничких задруга и основних организација коопераната, али и преко откупних места предузећа изван градиштанске територије. Овде се производи доста жито, уљана репица, поврће, сирак и др. а откупљује се у Мајиловцу, Буракову, Кисељеву, Средњеву, Курјачама, Макцу и Великом Градишту. Они су главни откупљивачи производа који се произведу у кооперацији, али и осталих вишкова. Откуп врши и „Стижанин — Воћепродукт” из Пожаревца који има своју откупну станицу, прераду и хладњачу у Браничеву. Исто тако откупна места имају и организације из Буприје и Параћина.

Трговина може се рећи има још једну своју зону, а то је зона која снабдева Велико Градиште и његову општину. Односно то је зона која у Великом Градишту и његовим селима отвара продавнице и преко њих снабдева ову област својим производима. Тако у Великом Градишту има продавница из Београда, Борова, Смедерева, Пожаревца, Смедеревске Паланке, Светозарева, Ниша, Божевца, Кучева и Књажевца (ск. 11). Године 1986. 29 предузећа из 10 разних градова имало је своје продавнице у Великом Градишту. Осим Великог Градишта они отварају своје продавнице и у другим мањим местима (ск. 12). Тако своје продавнице на територији општине имају предузећа из Београда, Пожаревца, Божевца, Лесковца, Кучева, Голупца као и Светозарева. Док број трговинских радњи са стране у Великом Градишту утиче на пораст значаја овог средишта за насеља своје и суседних општина, појава продавница у мањим местима општине показује да се зона трговине шири и изван граница општине и да захвата сва околна значајнија трговинска средишта. Осим тога концентрација тих продавница по мањим местима указује на издвајање мањих центара као што су Мајиловац, Макце, Царевац, Средњево, Чешњева Бара у којима се налазе по 3 и више различитих продавница, док се у осталим налазе 1—2. Ако се изузму Лесковац и Светозарево, удаљенија средишта и која имају највише по 1 продавницу, види се да остала средишта из околине (Пожаревац, Голубац, Кучево, Божевац) делују много интензивније. На тај начин се трговинска зона шири и изван територије општине, а с друге стране и на територији општине делују центри из околине. Слично њима и Велико Градиште има продавнице по местима на територији њњхових општина.

Зона радне снаге

Све је већи број пољопривредних произвођача који теже да се својим радом одвоје од пољопривреде. Исто тако је све већи број људи са одређеним школским квалификацијама који из села ове општине свакодневно крећу из свога места становања на рад у друга места. Томе погодује и развој привредних и непривредних делатности у Великом Градишту. То се види из пораста активног становништва у граду између два пописа (таб. 1).

Непотпуни подаци управе прихода из Великог Градишта показују да у Великом Градишту има радника готово из свих места општине, али и из Браничева, Петровца, Пожаревца, Бара, Кучева, и Голупца.

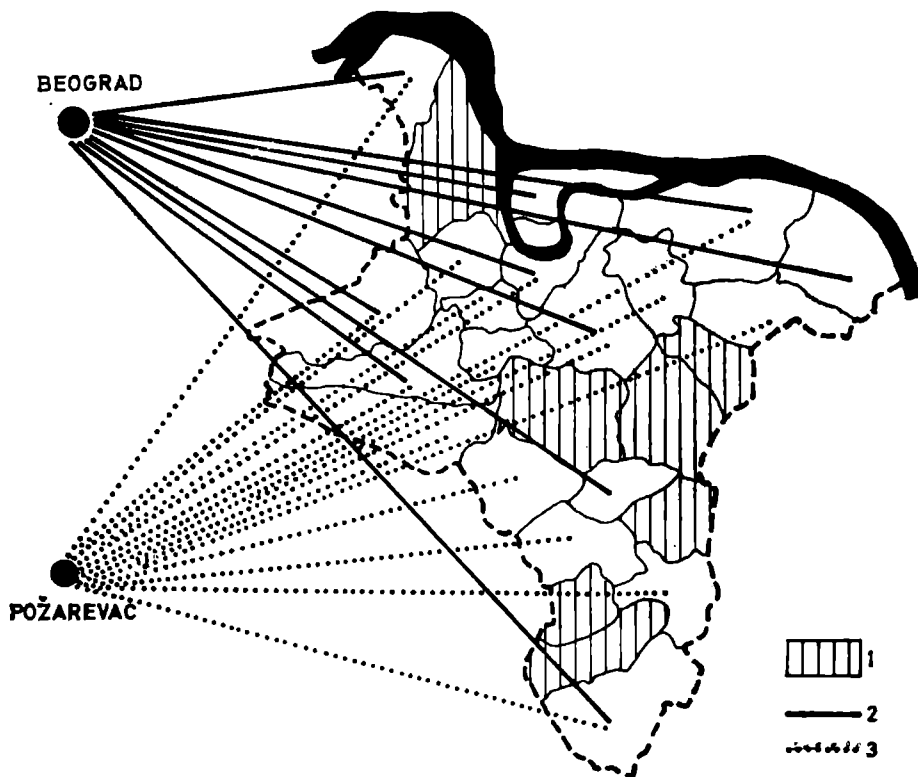

Ск. 13. — Радници у Великом Градници

1 — Села чији становници раде у Великом Градници; 2 — Села чији становници раде у „Моја“.

Подаци конфекције „Мода“ казују да они имају раднике из: Бискупља, Сиракова, Кусића, Браничева, Макца, Раброва, Пожаревца, Мустапића, Мишљеновца, Голупца, Добре и Ракове Баре.

Према најпотпунијим подацима аутобуске станице у Великом Градишту направљена је табела 3 из које се види колики број радника из

Ск. 14. — Насеља општине чији становници раде у Београду и Пожаревцу

1 — Нема радника у Београду и Пожаревцу; 2 — Раде у Београду; 3 — Раде у Пожаревцу

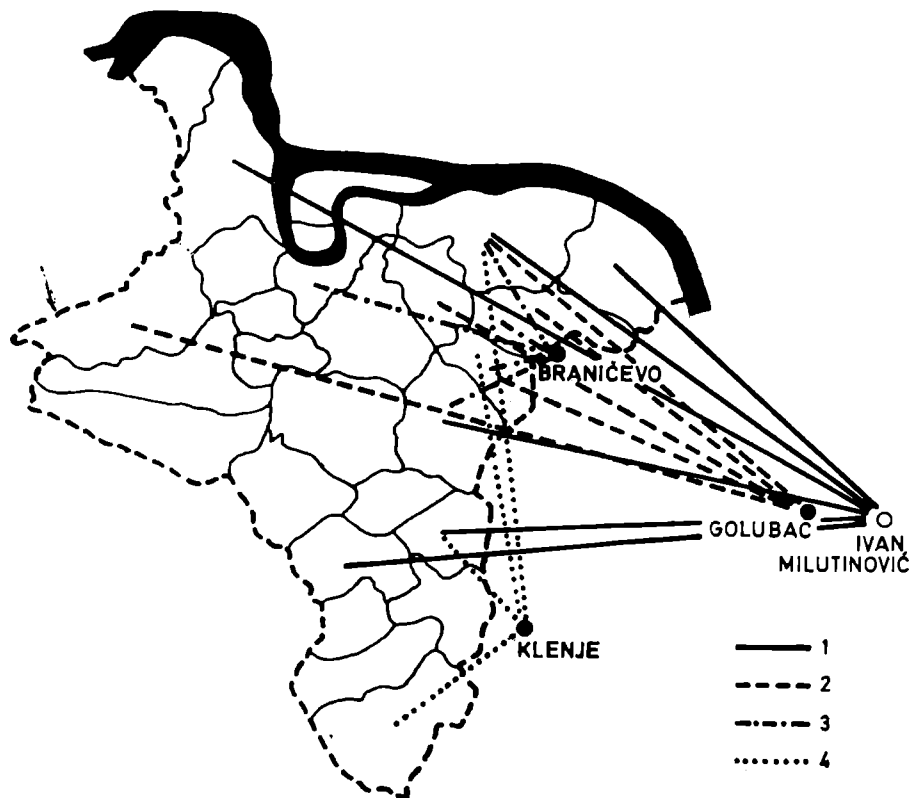
којих села свакодневно користи аутобусе за долазак на рад у Велико Градиште (Таб. 3).

Табела 3 и скица 13 показују да су из свих насеља општине долазили радници на рад у разна предузећа Великог Градишта у току 1987. године. Исто тако било је радника из десетак села голубачке општине, из неколико села општине Кучево, као и из Пожаревца.

Истовремено велики број људи из ове општине ради у другим привредним средиштима. И овде подаци, који нису сасвим потпуни, пока-

зују да у Београду раде из Великог Градишта 16, из Тополовника 2, из Кисијева 3, из Острова 1, из Пожеженог 1, Камијева 3, Рама 4, Мајиловца и Макца по 1 и из Курјача 1 радник.

У Пожаревцу је било запослених из Кисијева и Бискупља по 4, из Рама, Кусића, Љубиња, Чешљеве Баре по 2 а по 1 из Тополовника,

Ск. 15. — Насеља чији становници раде у мањим центрима суседних општина

1 — Раде у предузећу „Иван Милутиновић“; 2 — Раде у Голупцу; 3 — Раде у Браничеву; 4 — Раде у Клењу

Буракова, Кумана, Печанице, Поповца. Већи број запослених био је из Макца (5), Курјача (11), Мајиловца (10), Сиракова (9) и Великог Градишта (12).

Знатан број ради у погонима „Ивана Милутиновића“ и то из Великог Градишта 66 лица, из Затоња 18, Љубиња 7, а по један из Пожеженог и Царевца и 2 из Средњева.

У Голупцу је радило 18 лица из Великог Градишта, затим по 1 из Кумана, Курјача, Кусића и Триброда. У Браничеву, другом мањем средишту из општине Голубац радило је 4 особе из Великог Градишта и по 1 из Кисијева Триброда, Кусића и Царевца.

Мање средиште Клење имало је радника из Макца, Триброда, Средњева, Царевца и Великог Градишта, из сваког по један радник.

На откупном месту Параћина било је радника из Царевца 1, Средњева 4, Бискупља 3 и Кисијева 2, а на откупном месту шећеране из Буприје 1 из Кисијева, 2 из Макца и 1 из Кусића.

Мањи број лица из насеља ове општине ради у Загребу (2), Ригици (1), Смедереву (2), Новом Саду (2), Мајданлеку (3), Доњем Милановцу (3), Зрењанину (на бродовима) по 1 из Кисијева и Рама, у Књижевцу (1), Малом Лошињу (1) такође на броду, Малом Црнићу (1) и Сарајеву (1).

Број оних који су запослени ван општине види се и из броја лица за која се врши обрачун пореза. Тако се у Београду врши обрачун за 314 лица, у Пожаревцу за 250, у Кучеву за 25 Малом Црнићу за 14, Голупцу за 38 лица, Смедереву 32 лица и Смедеревској Паланци 13 лица. Значи ова насеља су и најчешћа места у која одлазе на рад становници општине. Највише их има из Великог Градишта око 102, потом из села Стига Курјача (12), Мајиловца (11), Сиракова (9), а исто тако из подунавских села Затоња (18), Бискупља и Кисијева (по 7). Села Стига су ближа Пожаревцу а подунавска везана за рад на бродарству. Више се ради из западног дела општине, него из источног, нарочито из села у долини Пека. Ово су подаци из 1986. године.

Попис 1981. године где су сврстани радници, средњошколци и студенти према томе да ли раде или уче у месту становања, другом месту исте општине, другој општини исте републике или другој републици показао је да је у целој општини више лица која раде тамо где станују што је указало на доста велики проценат земљорадника. Затим знатан број ради у другом месту исте општине што указује на приличан привлици радника у Велико Градиште као најважније њено привредно и непривредно средиште. Тек су на трећем месту лица која раде у другој општини исте републике, а сасвим је занемарљив проценат оних који раде у другој републици или у иностранству.

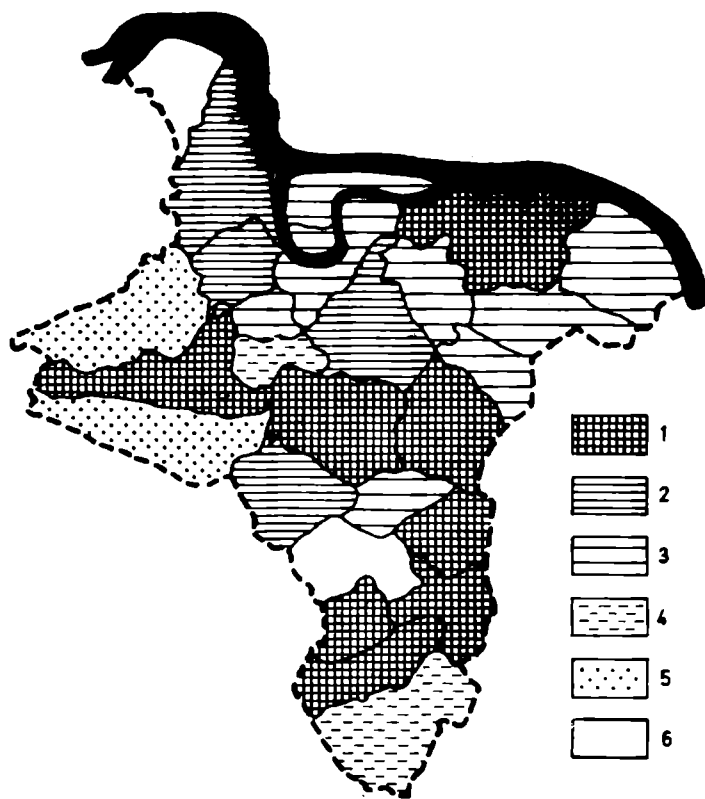
Ако се узму насеља појединачно ту се већ виде разлике. Процентуално највише раде у свом месту становања преко 50% у Великом Градишту (где је тај проценат 93,27%), Гареву, Дољашници, Десинама, Мајиловцу, Средњеву, Царевцу, Чешљевој Бари. У тој групи је сем општинског средишта и мањих центара, Мајиловца и Средњева, још неколико насеља са највећим бројем активних пољопривредника, мада и Чешјева Бара и Царевац са нешто већим бројем продавница.

У другој варијанти ове групе су села која имају максималан број запослених у месту становања али је то испод 50% од укупно активних становника. То су Затоње, Бискупље, Тополовник и Печаница. Из ових насеља знатан проценат становништва ради и у другом месту исте општине, односно у Великом Градишту (Бискупље, Тополовник Печаница), или је знатан проценат запослен у другој општини исте републике (Затоње).

Другу групу насеља чине она села чије становништво више ради у општинском средишту (другом месту исте општине). Ту долазе: Каминево, Острово, Кисијево, Поповац, Кумане, Триброде и Пожежено. Међу-

тим, у већини ових насеља проценат запослених у месту становања је само нешто мањи, јер су то места значајније пољопривредне производње па према томе и са доста пољопривредних произвођача.

Сва остала насеља су у трећој групи. У овим селима је подједнако заступљен проценат запослених у месту становања и у другом месту исте општине или другој општини исте републике. Ту спадају Курјаче, Сираково, Бураково и Макце. У свим овим насељима је проценат запослених у општинском средишту исти као и проценат активних у месту становања. Једино у Курјачама је проценат запослених у месту становања изједначен са процентом запослених у месту друге општине или исте републике, што се односи на Пожаревац и евентуално Костолац.

Ск. 16. — Кретање радне снаге према попису 1981. године

1 — Више од 50% ради у месту становања; 2 — Мање од 50% ради у месту становања; 3 — Већи број ради у другом месту исте општине; 4 — Подједнак број ради у месту становања и у другом месту исте општине; 5 — Подједнак број ради у месту становања и у другом месту ван општине Велико Градиште; 6 — Већи број ради у неком месту изван општине Велико Градиште

Посебну групу чине Љубиње и Рам у којима доминира број запослених у месту друге општине али исте републике.

Представљено на скици ово стање показује да су села око Великог Градишта и само Велико Градиште ти који дају највише радне снаге Великом Градишту.

Села западно од Великог Градишта у којима је равноправан проценат запослених у месту становања и општинском средишту имају и знатан проценат запослених у другој општини и то у центрима западно од Великог Градишта Смедереву, Костоцу и нарочито Пожаревцу.

Становници села у средини општине Десине, Дољашница, Тополвник као и Гареве и Печаница мање су запослени ван свог места становања било да се ради о истој или другој општини. Нешто већи проценат запослених у другој општини је у Царевцу, Чешљевој Бари, Макцу и Љубињу, јер њихови становници имају могућност да се запосле у Кучеву, Раброву па и Клењу. Међутим, број радника је у овим насељима мањи, јер су и могућности запослења знатно мање.

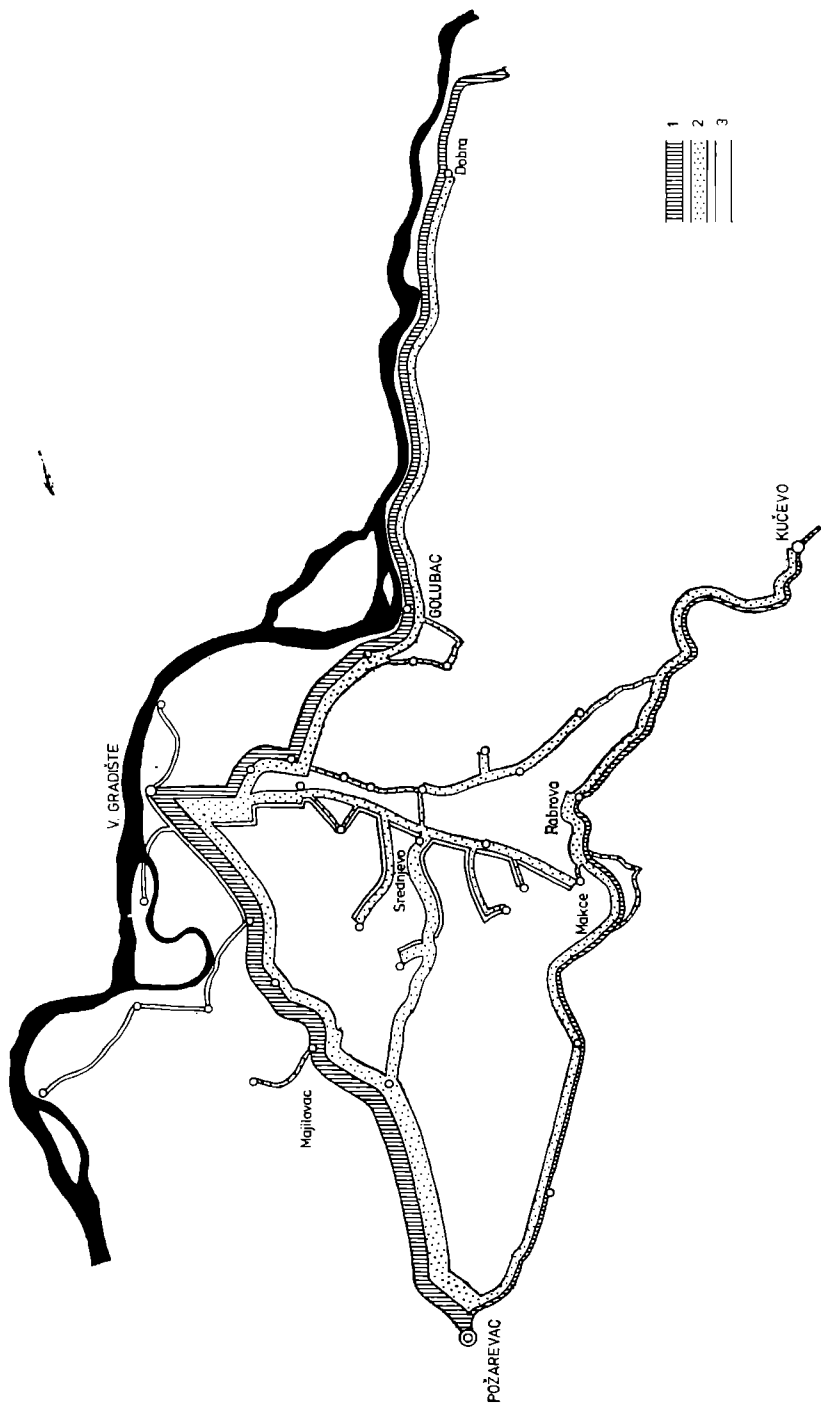
Зона радне снаге Великог Градишта је према томе сведена на општинску територију, јер радника има готово из свих насеља општине. Ова зона би се могла проширити на насеља општине Голубац и Кучево, одакле се запошљава један мањи део радника у радним организацијама Великог Градишта. С друге стране и сви већи и мањи центри око Великог Градишта привлаче један део активног становништва са територије општине Велико Градиште.

Зона саобраћаја

Иако је Велико Градиште на Дунаву, речни саобраћај нема већег значаја за правитацију околине у њега. Само је неколико насеља ове општине у обалном појасу Дунава и тиме упућено на овај начин саобраћаја. Речна пловидба је обуставила сваки путнички саобраћај Дунавом те је Велико Градиште данас пристаниште само за наше теретне бродове, односно за стране теретне и путничке бродове.

Исто тако ни железничка пруга Пожаревац-Кучево-Мајданпек, која се пружа југозападним и јужним делом општине, није значајна за гравитацију у Велико Градиште, јер је оно удаљено од железничке пруге. Насеља дуж ове пруге су стога више везана за Пожаревац односно Кучево. Железничке станице Мајиловац, Сираково, Љубиње и Чешљева Бара, које се налазе на територији општине, временски су удаљене од Пожаревца 29—57 минута а од Кучева 43 минута до сат и 11 минута. То показује да је јужни део општине овом пругом више упућен на гравитацију према Кучеву, а југозападни према Пожаревцу.

За гравитацију општине и околних области према Великом Градишту најзначајнији је друмски саобраћај и то аутобуски и моторни саобраћај. Кроз општину Велико Градиште и сам град пролазе четири републичке линије, односно линије које повезују подунавски са другим регионима у републици Србији. Те линије су: Београд-Кладово, Београд-Доњи Милановац, Београд-Смедеревево-Голубац и Београд-Велико Гра-

Ск. 17. — Линије аутобуског саобраћаја
 1 — Републичке линије; 2 — Регионалне линије; 3 — Локалне линије

диште. Пета, такође републичка линија, не пролази кроз Велико Градиште него само кроз најјужније насеље општине, Макце. То је линија Београд-Кучево-Мајданпек.

Регионалне линије повезују општине у Подунавском региону и веома су значајне за гравитацију већег броја насеља. Има их укупно 7: Пожаревац-Велико Градиште-Голубац; Пожаревац-Макце-Десине-Велико Градиште; Велико Градиште-Макце-Раброво; Пожаревац-Добра; Пожаревац-Средњево-Велико Градиште; Велико Градиште-Голубац и Кучево-Велико-Градиште. Оне повезују насеља општине и суседних општина са Великим Градиштем. Међутим, још три регионалне линије пролазе кроз општину, али не овраћају у Велико Градиште. То су: Пожаревац-Раброво-Кучево; Пожаревац-Клење-Мрчковац-Миљевић-Зеленик и Пожаревац-Курјаче. Ове су линије много значајније за гравитацију према Пожаревцу, односно Кучеву.

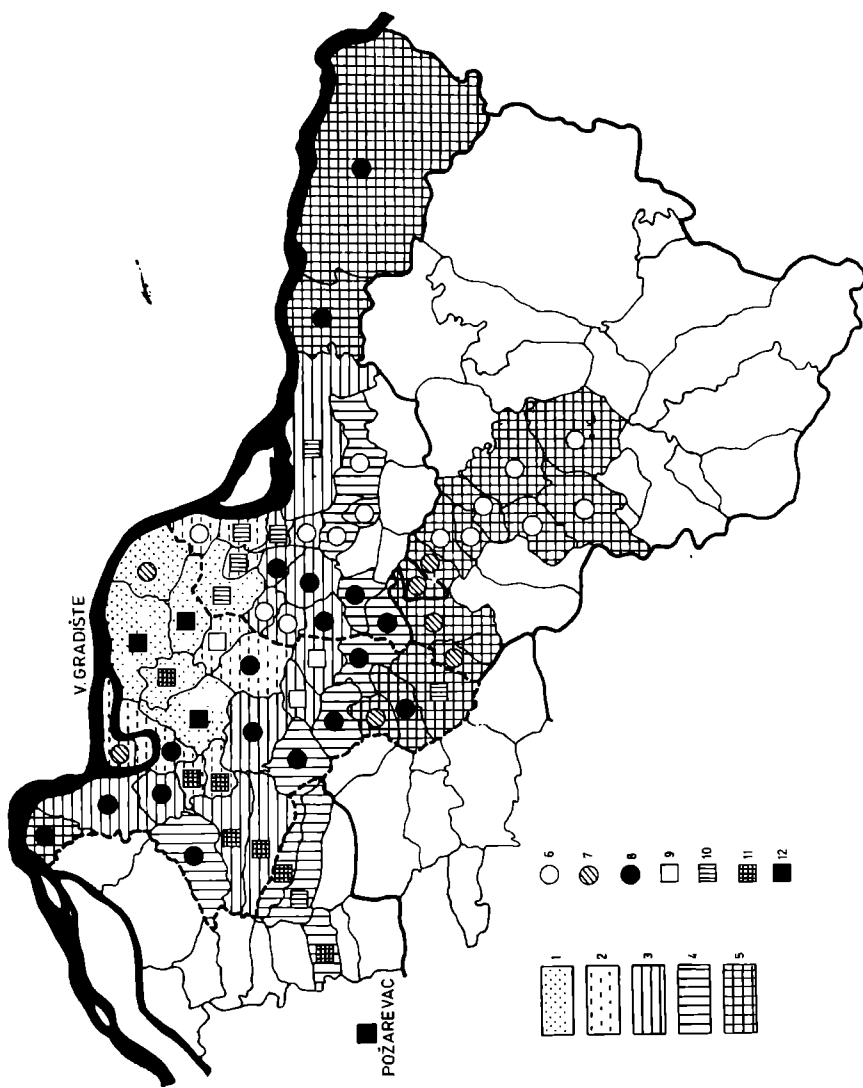
Четири локалне линије спајају са Великим Градиштем нека најближа насеља у околини града. То су линије: Велико Градиште-Рам, Велико Градиште-Острово, Велико Градиште-Пожежено и Велико Градиште-Макце.

Републичке и већи број регионалних линија усмерене су кроз Стиг путем Пожаревац-Велико Градиште. Значајана је и долина Дунава којом води пут Велико Градиште-Голубац-Доњи Милановац-Кладово. Трећи по значају је пут долином Пека, пут према Раброву и Кучеву, који користе и већи број насеља у сливу ове реке. Међутим, један број регионалних линија, а посебно локалне, повезују са Великим Градиштем и она насеља ван ових најважнијих саобраћајница. У тим правцима је усмерен мањи број аутобуских линија, већином по једна линија, а дневно саобраћа и мањи број аутобуса. За републичке и регионалне линије значајан је и пут Пожаревац-Раброво-Кучево-Мајданпек који иде јужним делом општине.

Према томе на могућности гравитације насеља општине и околних општина у Велико Градиште делује више фактора. Пре свега близина и положај појединих насеља према најважнијим путевима, али исто тако и број аутобуских линија, као и број аутобуса који на њима саобраћају. Наравно, од значаја је и удаљеност насеља од Великог Градишта, због чега је потребно дуже односно краће време за долазак у град..

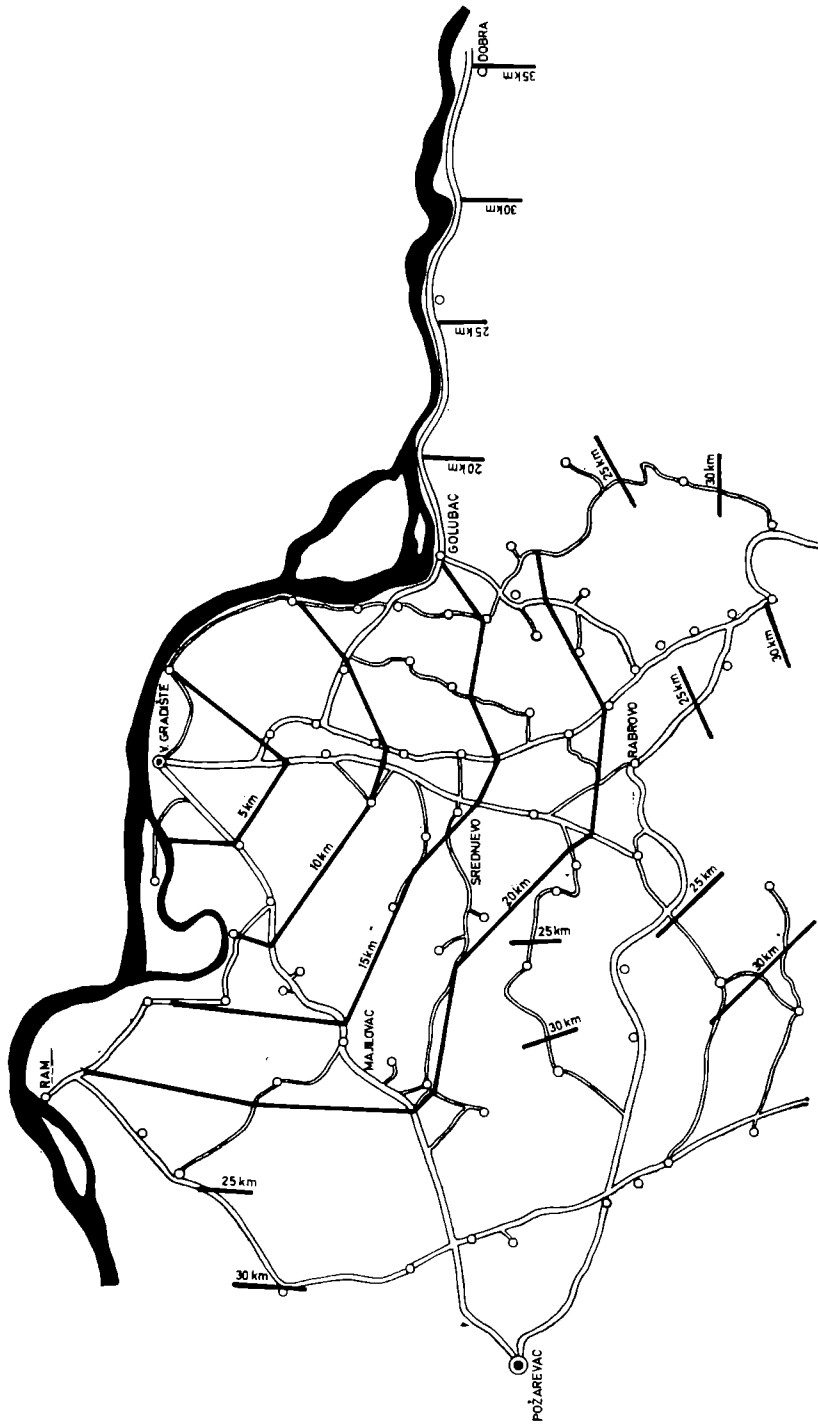
Карта изохрона, односно линија које повезују насеља до којих се из Великог Градишта може стићи за исто време, затим карте изотела односно линија које повезују насеља исте удаљености од Великог Градишта и, најзад, карта на којој је приказано колики број аутобуса повезује неко насеље са Великим Градиштем у току дана, уз карту аутобуских линија у општини, омогућују да се сагледају могућности гравитације појединих насеља општине у Велико Градиште и околне центре, посебно Пожаревац.

Тако се на простору до 8 километара удаљености од града а у временској зони до 10 минута, налазе следећа насеља: Пожежено, Кусићи, Браничево, Кумане и Тополовник. Међутим, по броју аутобуских линија и броју аутобуса у току дана ова насеља немају једнаке могућности за долазак у град. Најмање их има Пожежено, јер је оно у зони из које долазе 2—4 аутобуса дневно у Велико Градиште. Могућност осталих насеља је далеко већа — 20—30 аутобуса у току дана.

Кк. 18. — Карта изохрона и број аутобуса који дневно прође кроз насеље у правцу Великог Градишта

1 — до 10 минута; 2 — 10—20 минута; 3 — 20—30 минута; 4 — 30—40 минута; 5 — 40—60 и више минута; 6 — 1 аутобус дневно; 7 — 2—4 аутобуса; 8 — 5—9 аутобуса; 9 — 10—14 аутобуса; 10 — 15—19 аутобуса; 11 — 20—24 аутобуса; 12 — 25—30 аутобуса

Ск. 19. — Карта реалних изотела, односно линија једнаке стварне удаљености од Великог Градишта

У временској зони од 10—20 минута вожње аутобусом су села: Острово, Кисијево, Бураково, Поповац, Триброде, Царевац, Поникве и Усије. Од Великог Градишта су удаљена од 9—12 километара. Међутим, и она се разликују по броју дневних линија и броју аутобуса који се у њима заустављају у току дана. Опет максималне могућности гравитације имају насеља западног правца, према Пожаревцу. Тако на пример кроз Бураково дневно прође и стане 20—24 аутобуса. Следи голубачки правац на коме кроз Усије прође дневно 15—19 аутобуса, затим правац долином Пека кроз чија села дневно прође 5—9 аутобуса, као што је случај и са Кисијевом. Најмање могућности има насеље Острово из кога полази дневно 2—4 аутобуса ка Великом Градишту.

Временска зона 20—30 минута која обухвата Затоње, Бискупље, Мајиловац, Сираково, Десине, Камијево, Средњево, Барич-Бикиње, Доњу Крушевицу, Шувајић, Миљевић, Радошевац и Голубац. Ова насеља су удаљена од Великог Градишта 13—18 километара. Могућности које им пружа организованост саобраћаја, гј. број линија и број аутобуса, такође варирају. Тако у Мајиловцу има од 20—24 аутобуса у току дана као и у Сиракову, од 15—19 је у Радошевцу и Голупцу, 10—14 аутобуса дневно имају Камијево и Средњево, а из осталих су те могућности сведене на 5—9 аутобуса у току дана.

Насеља из којих се стиже до Великог Градишта за 30—40 минута су Пожаревац, Братинац, Баре, Берање, Курјаче, Печаница, Љубиње, Чешљева Бара, Мрчковац, Клењс, Сладинац, Војилово, Малешево а удаљеност им је од 17 до преко 20 километара. И у овој зони је број аутобуса и аутобуских линија далеко већи у насељима дуж пута за Пожаревац (од 15—24, јер сви аутобуси не стају у свим насељима). Јужни део општине Велико Градиште дневно има 5—9 аутобуса, док су Војилово, Малешево и Сладинац ван главног пута Велико Градиште-Голубац и стога имају само једном дневно могућност за одлазак директно у Велико Градиште.

За сва остала насеља је потребно преко 40 минута да се из њих дође у Велико Градиште а и знатнија су им одстојања преко 20 километара и више.

Треба ипак нагласити да је за повезаност насеља са Великим Градиштем значајан још један фактор. Тако насеља која су за Велико Градиште везана само локалним линијама (Рам, Затоње, Бискупље, Острово, Кисијево и Пожежено) имају знатно слабије могућности за директну гравитацију у друга насеља. Због тога су она много јаче везана за Велико Градиште од оних насеља дуж важнијих саобраћајница за Пожаревац, Голубац, Кучево, где је већи број линија и аутобуса. Већи број републичких и регионалних линија које та насеља повезују са Пожаревцем, Кучевом, Голупцем, истовремено омогућавају већу гравитацију њиховом становништву у тим правцима. Посебно је већа њихова могућност гравитације у Пожаревац, јер јужни део општине са Пожаревцем повезују две линије које не иду преко Великог Градишта, а исти случај је и са једном линијом на северу (Пожаревац-Курјаче).

Као мањи локални центри саобраћаја у општини истичу се Мајиловац који је локалном линијом повезан са Курјачама. Знатно је већи значај у том погледу Средњево, преко кога су са Великим Градиштем

локалним линијама повезани Камијево-Десине и назад, као и остала насеља између пожаревачког, печког и пута на југу која спаја Пожаревац са Кучевом. То је случај са Печаницом, Љубињем, Чешљевом Баром, Дољашницом, Гаревом и Макцима.

Друмски моторни саобраћај приватног карактера у неку руку мења ове могућности за гравитацију насеља у Велико Градиште, убрзава је и чини чешћом, али истовремено омогућава и већу гравитацију и у удаљенија места посебно на пијаце, (Мајданпек, Жагубица и др.).

Остале зоне утицаја

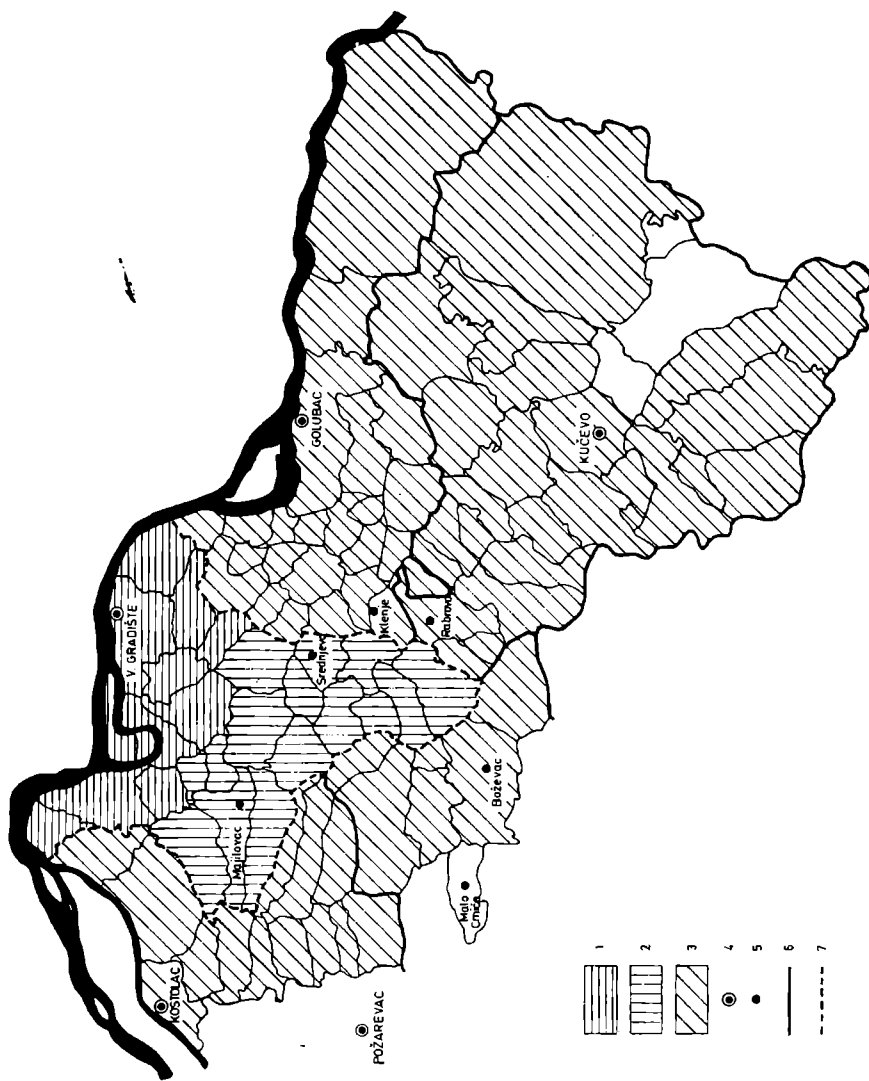
Иако су сва насеља у општини административно подређена СО у Великом Градишту ипак у сваком селу постоји Месна канцеларија за обављање најчешћих послова из овог домена. Једино село Поповац потпада под Месну канцеларију у Буракову. У погледу судских и других управних послова Велико Градиште је средиште за сва насеља у општини.

Зона школских установа, посебно основних, показује да је највећи број насеља на северу повезан за Велико Градиште. У западном делу Мајиловац је средиште за Курјаче, Сираково, Поповац и Бураково, а на југу Средњево за Царевац, Десине, Камијево, Печаницу, Љубиње и Чешљеву Бару. Треће мање средиште је Макце у које долазе баџи из Гарева и Дољашнице.

Гравитација средњошколаца је нешто другачија. Иако се зона средње школе Великог Градишта простира на територији целе општине у његовом образовном центру има бака из општина Кладово, Кучево, Голубац и Пожаревац.

Зона здравствених установа Великог Градишта је исто тако административно ограничена на територију општине у оквиру које дом здравља у Великом Градишту и две здравствене станице у Мајиловцу и Средњевоу као и амбуланте у Затоњу, Кисиљеву, Тополовнику, Десини и Макцу имају своје мање зоне деловања.

Најновији утицаји Великог Градишта су новијег датума и појавили су се после подизања бране и стварања језера на некадашњем Дунавцу. Самим тим Велико Градиште је постало веома атрактивно за подизање викендица у самом граду, на простору око језера али и у неким селима. С друге стране подизање хотела и стварање камп простора поред језера привлачи такође један део лица да током викенда бораве на језеру или да ту проведу свој годишњи одмор. Како је ова врста атрактивности Великог Градишта важна већином за градско становништво то се ово становништво највише и среће током сезоне на обалама језера, у кампу или у викендицама. Највећи број посетилаца је из Пожаревца, евентуално Костолца, а знатан је број и оних из Београда. Ово се исто тако види и по пореклу лица која су овде подигла своје викенд куће. Ово је најновији утицај Великог Градишта али не и незначајан. Напротив развој ове туристичке функције повезаће за Градиште и већи део насеља из слива Пека и делова Поморавља.

Ск. 20. — Утицајна сфера Великог Градишта

1 — Зона непосредне гравитације; 2 — Зона сталне гравитације; 3 — Зона повремене гравитације; 4 — Општински и већи центри; 5 — Материјални центри; 6 — Граница околних општина; 7 — Граница Со Великог Градишта

Утицајна сфера Великог Градишта

Анализа појединачних утицаја Великог Градишта показала је да су они различите јачине и снаге и да се не простиру подједнако у свим правцима. Тако се цела територија на којој се осећају утицаји овог општинског средишта дели у три зоне јаче или слабије повезане са Великим Градиштем.

Непосредна зона. — Ово је зона где су утицаји Великог Градишта најјачи, најразноврснији и која је непосредно везана за све поре градског живота. Она данас није тако велика обухвата 10 села као што се види из доње табеле.

Таб. 4. — *Непосредна Зона*

Место	Број становника 1981. г.	Удаљеност од В. Г.	Место	Број становника 1981. г.	Удаљеност од В. Г.
Бискупље	713	13,5	Острово	391	7
Затоње	1096	16,5	Пожежено	1102	5
Кисиљево	1009	10,5	Рам	393	24
Кумане	617	5,5	Триброде	707	8
Кусиће	999	6	Тополовник	1840	8

Овој зони припада 10 села на удаљености 5—24 km од Великог Градишта и обухвата укупно 8867 становника. Као што се види најдаље се простира уз Дунав, а најудаљеније место је Рам 24 km., а после њега следе Затоње и Бискупље. Иако удаљена преко 15 km од Великог Градишта ова насеља улазе у његову непосредну зону утицаја јер је то доста изолован део општине и најбоље повезан са Великим Градиштем. Од осталих делова општине непосредна зона уз Дунав је издвојена узвишењем Липоваче 383 m, као и Великим Брдом које се пружа од Поповца до Речице и издаваја Кисиљево, Бискупље, Затоње и Рам од Мајиловца и села око њега, јер између њих нема добрих веза. Слично је и у долини Пека. Ту се у овој зони налазе Кусићи, Пожежено и Триброде. По своме положају, близини и јачини гравитације овој зони би требало да припада и Браничево, а по близини и село Винци. Али како ова села припадају другој општини, другом дому здравља и низом других административних веза гравитирају Голупцу они остају ван ове зоне, иако су становници Браничева најчешћи посетиоци градиштанске пијаце. Овој зони припадају само она насеља која су свим, или готово свим врстама веза повезана са Великим Градиштем.

Стална зона. — Следећа зона која је по јачини веза и по њиховој честини, као и по близини Великог Градишту, веома значајна за развој

и снагу самог насеља је стална зона. И у њу долазе насеља која припадају општини Велико Градиште, али имају ближу школу и здравствену станицу у неком ближем насељу. Овде спадају сва остала насеља општине укупно њих 15, са укупно 14082 становника по попису 1981. Удаљена су сва преко 10 km од Великог Градишта. Највише су удаљена Гарево 22,5 km и Макце 24 km.

Таб. 5. — Стална зона

Место	Број становника 1981. г.	Удаљеност од В. Г.	Место	Број становника 1981. г.	Удаљеност од В. Г.
Гарево	423	22,5	Печаница	732	20
Десина	1173	18,5	Поповац	262	13
Дољашница	774	21,5	Сираково	1274	20
Бураково	634	13	Средњево	790	14
Камијево	508	14	Царевац	1253	10
Курјаче	1378	17	Чешљева Бара	1064	17,5
Мајиловац	1548	16,5	Љубиње	750	19
Макце	1519	24			

У овој сталној зони формирана су и два мања средишта: Мајиловац на западу и Средњево у јужном делу општине, у којима се налазе осмогодишње школе, здравствене станице, а у којима је и већа концентрација трговинских и занатских радњи. То чини да су та два села секундарни центри ове општине, мада има и других села са трговинама и занатским радњама која то нису постала. И ова је зона повезана са Великим Градиштем везама сталног карактера и та веза је разноврсна и довољно интензивна, иако из западног њеног дела више раде ван општине, а из јужног више иду у школе ван своје општине.

Повремена зона. — Повремену веома широку зону чини 66 села. То су, углавном, све села изван општине Велико Градиште. Из тих села се долази чешће или ређе на пијачу, неки становници тих села раде у Великом Градишту, средњошколци долазе у образовни средњошколски центар Великог Градишта, а понеко и у његов дом здравља. Нека насеља су чвршћим и сталнијим везама повезана са Градиштем а нека сасвим slabим и чак и изузетним. Међутим, само њено име показује да је то област која повремено из разних разлога бива привучена функцијама Великог Градишта. Сва та насеља имају свој примарни центар у неком општинском средишту а секундарни у неком мањем ближем месту.

Таб. 6. — Повремена зона

Место	Број становника 1981. г.	Удаљеност од В. Г. ⁷	Место	Број становника 1981. г.	Удаљеност од В. Г.
Баре	1466	19,5	Кудреш	371	17,1
Барич	703	13,2	Кучајна	588	36,7
Берање	827	18	Кучево	5051	34
Бикиње	355	11,8	Љешница	409	25,5
Божевац	2739	26,2	Мала Бресница	175	23,4
Брадарац	1191	34,3	Мало Градиште	703	18
Браничево	1138	6,5	Малешево	413	16,9
Братинац	859	24,9	Маљуревац	751	24,7
Брњица	605	23,1	Миљевић	770	12,9
Бродице	1482	38,8	Мрчковац	437	16,4
Бубушинац	1122	24,5	Мустапић	1476	25,7
Велика Бресница	425	21,9	Мишљеновац	805	25,2
Винци	414	9	Набрђе	449	25,8
Војилово	454	15,5	Нересница	805	39,4
Волуја	1565	37,1	Поникве	112	8,9
Вуковић	526	22,4	Раброво	1666	20,6
Голубац	1924	15,3	Раденка	1541	27,8
Двориште	590	18	Радошевац	363	12,4
Добра	918	34	Ракова Бара	963	25,7
Доња Крушевица	496	9,2	Речица	883	15,8
Дрмно	1313	24	Салаковац	1094	27
Дубока	1804	33,6	Сена	409	27,6
Душманић	214	20	Сладинац	280	13,7
Житковица	310	18,8	Смољинац	2955	22,1
Забрега	417	22,1	Снеготин	385	19,6
Зеленик	412	21,1	Српце	307	23,6
Каона	1042	31,6	Трњане	1376	25,7
Касидол	1227	21	Турија	1039	27,8
Клење	794	17,8	Усије	380	10,6
Кличевац	2242	20	Церовица	296	34,8
Кобиље	1629	27,4	Шапине	1693	23,5
Костолац	1214(8646)	25,6	Шевица	1249	33
Кривача	673	22,2	Шувајић	442	10,5

⁷ Ова су одстојања добијена мерењем на карти.

Та зона од 66 насеља и 66018 становника по последњем попису обухвата сва села Стига од Пека до Млаве а северно од пута Пожаревац-Раброво-Кучево. Њихове везе са Великим Градиштем су различите: пијача, најчешће, затим рад у Великом Градишту, или пак одлазак на Дунав или у Бели Батрем у току викенда. Ипак насеља која леже источно од преде зване Венац, између Млаве и Пека су јаче везана за Велико Градиште од оних западно од ове преде. Нешто јачи прилив, иако повременог карактера је од насеља из слива Пека почев од линије Бродице-Нересница-Кучајна па узводно. Најјаче везани део повременог појаса за Велико Градиште је део општине Голубац, на десној страни Пека, као што су Браничево, Доња Крушевица, Шувајић и друга села Браничева. Иако припадају општини Голубац ова села су редовни снабдевачи пијаче у Великом Градишту а међу њима предњачи Браничево.

Међутим, важно је истаћи да цео овај повремени појас као и један део сталне зоне сфере Великог Градишта представља простор на ком се укрштају утицаји Великог Градишта са Пожаревцем и Смедеревом, са Костоцем, са Малим Црнићем и Божевцом, са Кучевом и Рабровом, са Голупцем. Овај појас преплитања утицаја већих и снажнијих утицаја већих центара или центара исте или мање снаге са једне а Великог Градишта с друге стране у ствари је прелазна зона која је много шира на оној страни где се налазе већи центри тј. на западу где су Смедерево, Костолац и Пожаревац. Тај прелазни појас је знатно ужи на југу и истоку где се налазе центри исте или мање снаге него што је Велико Градиште, а то су Голубац и Кучево.

Прелазни појас који обухвата насеља која гравитирају истовремено према два или више оближњих центара захвата цео повремени појас утицајне сфере Великог Градишта, али залази једним делом и у зону сталних утицаја Великог Градишта. Ово је нарочито јако изражено у западном, стишком делу зоне Великог Градишта, а мање у јужном делу зоне где се осећају утицаји Кучева, или на истоку где су знатно слабији утицаји Голупца. Ово се види из чињенице да Браничево село општине Голубац својим јаким везама са Великим Градиштем може да буде у његовој непосредној зони, али због тога што је административно везано за Голубац оно је сврстано у зону повременог карактера.

На територији утицајне сфере, посебно у овом прелазном појасу, налази се читав низ мањих центара чији се јачи или слабији утицаји осећају и на територији Великог Градишта. Изузимајући ова већа насеља (Костолац, Пожаревац, Смедерево, Кучево и Голубац), треба поменути и Бојевац, Мало Црниће, Мајиловац, Средњево, Раброво и Клење, као мање сеоске центре, који се добијањем неких функција осамостаљују од својих општинских средишта и стварају мању или већу зону својих утицаја међу околним селима.

ЗАКЉУЧАК

Промене у Великом Градишту су знатне. Оно се стално мењало и прилагођавало савременим приликама од времена како је настало. Јавило се врло рано као пристаниште на Дунаву и станица на римском путу. Дунав и путеви који се у њему спајају долазећи из Стига и долине Пека дуго времена су давали и одржавали значај овог не тако великог

града. Зато је оно у доба формирања слободне Србије једно од њених најзначајнијих извозних средишта, а то има да захвали свом положају на Дунаву и путевима који се у њему спајају. Погодност његовог положаја послешава и изградња железничке пруге у Аустроугарској која се завршава у Базјашу. Због тога је Велико Градиште тог времена привредно јаче но многи већи градови у овом делу Србије.

Подизањем магистралне железничке пруге долином Велике Мораве и изградњом железничких пруга кроз овај крај Велико Градиште губи свој дугогодишњи значај важног извозника, али му положај на Дунаву обезбеђује и даље значај трговинско-занатског средишта своје околине. Тако је између два светска рата ово не тако велико насеље и даље напредно трговинско-занатско средиште са појавом мањих индустријских погона, административни центар и пристаниште на Дунаву. Због тога расте и број становника овог лепог дунавског градића. Године 1921. он је имао 2674, 1931. — 2878, становника.

Пораст броја становника наставља се и после Другог светског рата. Мада су ратне године, према попису од 1948. смањиле нешто број становника према броју пре рата, Велико Градиште почиње поново да расте. Тако 1953. год. има 3264, 1961. год. 3391, 1971. год. 4075 и коначно 1981. год. 4977 становника. Истовремено опада у њему и број пољопривредних произвођача који су пре рата чинили знатан део градског становништва гајећи винограде. Данас је у Великом Градишту свега 4,74% пољопривредног становништва, што је знатан степен урбанизације за ово и даље не тако велико насеље. Ово је последица развоја индустрије у овом граду после другог светског рата. Изградња Бердапске хидроцентрале, преграђивање Дунавца и стварање језера и изградња система канала оставили су такође траг и на развој и измену Великог Градишта. Оно се сада развија и као значајан туристички центар за овај део источне Србије, али због близине Београда и за његово широко подручје.

Сталан пораст становништва деловао је и на пораст градске територије. Град се ширио највише према западу, али нови систем канала омогућава и његово ширење на исток према Пеку, које још није јаче изражено. На карти искоришћавања градског простора се види да је територија града нарасла највише дуж главних путева. Сем стамбеног простора, који је највише нарастао, проширио се и простор намењен привреди, али и простор намењен рекреацији и одмору.

Сфера утицаја овог и данас релативно малог града захвата територију његове општине, али се нешто проширила и изван ње због неких градских функција, старих: школство, трговина, али и нових туризам. Велико Градиште је атрактивно у току летње сезоне за већи део градског становништва на западу. Становници Пожаревца, Костолца, Београда и целог његовог подручја користе викенде или летњи одмор на обалама Сребрног језера, или су тамо подигли своје викендице.

Велико Градиште се налази у склопу Подунавског региона и његова сфера утицаја је у целини у сфери утицаја Пожаревца највећег и најближег градског средишта. Због тога се његов даљи развој планира као развој субрегионалног центра те је тако у склопу подунавског ре-

гиона изједначен по значају и функцији са Смедеревском Паланком, Великом Паланом и Петровцем, док су сви остали центри мањег значаја (Жабари, Мало Црниће, Жагубица, Голубац, Кучево). Иначе функције регионалног центра у овом региону су подељене између Смедерца и Пожаревца.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Мирковић Мирослава*: Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији, Археолошко друштво Југославије, Београд 1968. г.
2. *Гарашанин Милутин и Драга*: Археолошка налазишта у Србији, Београд 1961. г.
3. *Савић Олга*: Градови и мања средишта Источне Србије, САНУ Географски институт „Јован Цвијић”, Посебна издања књ. 27, Београд 1977. г.
4. *Дероко А.*: Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији. Просвета, Београд, 1945. г.
5. *Дероко А.*: Средњовековни градови на Дунаву, Београд, 1964. г.
6. *Караџић Вук Ст.*: Даница за 1826, 1827, 1828, 1829 и 1834. г., Београд, 1969. г.
7. *Суботић Ј.*: Споменици повељстни, Диплома кнез Лазар 1381. год. манастиру Раваницы дана, Летопис Матице српске год. XXI књ. 79 част IV, Београд.
8. *Динић М.*: Браничево у средњем веку, Пожаревац 1958. г.
9. *Новаковић Ст.*: Хаџи Калфа или Батиб Челебија — турски географ XVII века о Балканском полуострву, СКА, Споменик XVIII, Београд 1892. г.
10. *Пантелић Д.*: Попис пограничних нахија Србије после пожаревачког мира СКА, Споменик ХСВИ, други разред 75, Београд 1948. г.
11. *Поповић Д. Ј.*: Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира (1718—1739), Београд, 1950. г.
12. *Витковић Г.*: Извештаји Максима Радковића — ексарха београдске митрополије, Гласник СУД, књ. 56, Београд 1884. г.
13. *Петровић М.*: Финансије и установе обновљене Србије, Београд II књ. 1898, I књ. 1901 и III књ. 1899. г.
14. *Вујадиновић С.*: Насеља у сливу Пека, антропогеографска испитивања, Посебно издање СГА, св. 27, Београд 1949. г.
15. *Пирх О. Д.*: Путовање по Србији у години 1829, издање Акамедије наука, Београд 1899. г.
16. *Борђевић Т.*: Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе Кнеза Милоша (1815—1839). Насеља и порекло становништва књ. 22, Српски етнографски зборник књ. XXXVII, Београд, 1926. г.
17. *Вујић Ј.*: Путешествије по Србији, I књ. СКЗ бр. 66, Београд.
18. *Милићевић М. Б.*: Кнежевина Србија, Београд, 1876. г.
19. *Борђевић Т.*: Архивска грађа за занате и еснафе СКА, СЕЗ књ. 33 II одељење, Живот и обичаји народни књ. 15, Београд 1925. г.
20. *Карић В.*: Србија — опис земље, народа и државе, Београд 1888. г.

21. СФРЈ — СЗЗС: Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години Стамбене јединице по броју и површини, према коришћењу, години изградње, опремљености инсталацијама и настањености, Београд 1984. г.
22. *Каниц Ф.*: Србија — земља и становништво (од римског доба до краја XIX века), I књ., Београд 1985. г.
23. *Вујадиновић С.*: Привредно-географске карактеристике и саобраћајне одлике слива Пека, САН Зборник радова књ. XXII, Географски институт књ. 6, Београд 1953. г.
24. Производне снаге НР Србије, Економски институт НРС, Београд 1953.
25. *Поповић К.*: Пут лицејских питомаца по Србији године 1863. Београд 1867. г.
26. *Arnaoutovich D.*: Histoire des chemins de fer yougoslaves 1825—1937., Paris 1937.
27. *Савић М.*: Наша индустрија, занатство, трговина и пољопривреда VIII део, Сарајево 1930. г.
28. *Станковић С. М.*: Промет путника на граници према Румунији, Гласник СГД св. XVI број 2, Београд 1986. г.
29. СРС—РЗЗС: Попис становништва, домаћинства и станова 1981. год. Статистици, основна обележја по општинама и регионима, Коначни резултати, Билтен 208, Београд март 1982. г.
30. Документациони материјал — статистика.
31. Документациони материјал СО Велико Градиште.
32. *Перуничкић Б.*: Град Пожаревац и његово управно подручје, Београд 1977. г.
33. Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године, Документациони материјал, РЗЗС, Београд.
34. СЗЗС, Попис становништва и станова 1971. г., Становништво, Делатност, Београд 1974. г.
35. СФРЈ, СЗЗС — Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. години, Стамбене јединице по броју и површини, према коришћењу, својини, години изградње, опремљености, инсталацијама и настањености, Београд 1984. г.

R é s u m é

O. Savić

VELIKO GRADIŠTE

Développement économique, croissance territoriale, importance et influences dans la région

Veliko Gradište s'est formé au point de jonction des vallées du Danube et du Pek, comme forteresse romaine sur la route danubienne. C'était en même temps le port romain pour l'exportation du minerai de la vallée du Pek et du blé de la vallée de la Grande Morava. Démoli par les Huns et plus tard par l'invasion des Slaves, cette localité n'avait pas une grande importance au Moyen âge, de même qu'à l'époque turque, car les communications suivant la direction du Danube perdent leur ancien rôle.

Après la libération de cette région de la domination turque, Veliko Gradište devient siège de l'administration et centre du commerce et des métiers. Les premières écoles y furent ouvertes assez tôt et la localité devient un bourg à économie fort développée, occupant la seconde place, après Požarevac, dans ce département, car à cette époque elle était un centre important de commerce duquel on exportait les sproduits, par voie du Danube, en Autriche et aux autres pays de l'Europe Centrale. La construction de la voie ferrée Belgrade—Niš en 1884 et un peu plus tard des lignes de Dubravica—Požarevac et Požarevac—Petrovac (cette dernière plus tard prolongée jusqu'à Belgrade) a influé sur le décroissement de l'importance de Veliko Gradište, bien que, au commencement du 20e siècle y apparaisse la première industrie et il devint un centre des finances d'une certaine importance.

Après la Deuxième guerre mondiale, le développement de cette localité a été dirigé vers l'expansion de son importance industrielle et tout récemment aussi du tourisme. Cette dernière évolution est en rapport avec le cloisonnement du Dunavac (un bras du Danube) et la création du Lac d'Argent (Srebrno jezero) à proximité immédiate de la ville. Le dernier recensement montre que le nombre des artisans actifs a diminué de 10 p.c. depuis l'année 1971. Le nombre des personnes employées dans l'agriculture est également considérablement plus petit bien que cette branche de l'économie emploie 12 p.c. de la population active. Le nombre des personnes employées dans l'administration, la culture et la santé publique a augmenté, ce qui est la conséquence du système communal actuel et de l'affluence considérable de la population dans la ville.

Le développement rapide et les changements dans l'économie de la ville, le système communal et l'affluence de la population ont aussi exercé une influence sur l'extension du territoire de la ville. La localité s'étendait, comme le montrent les cartes, le long des directions des routes de Požarevac—Veliko Gradište, Veliko Gradište—Golubac et, dans une moindre mesure, le long du chemin qui conduit au village de Požeženo. La construction du canal après la Deuxième guerre mondiale a rendu possible l'extension de la localité vers l'ouest, à la place des anciens vignobles, et, dans une moindre mesure, aussi vers l'est.

L'augmentation du territoire urbain a influencé aussi l'extension des espaces urbains particuliers à différentes destinations, ce qui est visible sur la carte de l'utilisation du sol. Le plus grand accroissement est celui de l'espace destiné à l'habitation. Ont été augmentés aussi l'espace d'habitation et de commerce, l'espace de commerce et l'espace public, qui se déplacent en même temps du quartier de marché (čaršija) et du port dans les parties plus nouvelles de la ville. L'espace destiné à l'industrie a été aussi augmenté et il occupe généralement les accès de la ville. L'espace ouvert (non édifié) a reçu la fonction récréative nouvelle. L'unique espace qui décroît est l'espace de forêt et de terre labourable, l'encerclement agricole de la ville.

La sphère de l'influence de cette ville, même aujourd'hui relativement petite, embrasse sa commune, mais elle s'est un peu élargie sur les communes voisines à cause des fonctions urbaines anciennes (école, commerce), mais aussi à cause de certaines fonctions nouvelles (industrie, tourisme). La sphère de l'influence de Veliko Gradište est la partie intégrante de la sphère de l'influence de Požarevac, de même que les influences des centres plus petits des environs empiètent sur sa sphère. De cette façon, la zone de transition d'où les installations humaines gravitent en même temps en plusieurs directions, a embrassé la zone entière des influences périodiques de Veliko Gradište et pour une bonne part elle rentre aussi dans la zone de ses influences permanentes. Cette zone est particulièrement vaste dans la partie occidentale, celle de Stig, et plus étroite vers Golubac et Kučevo et les centres de moindre importance à l'est et au sud de Veliko Gradište. Dans cette zone apparaît aussi une série de centres de moindre importance qui forment leur propres zones.

Dans la structure de la région danubienne, Veliko Gradište est, par son importance et ses fonctions, égal à Smederevska Palanka, Velika Plana et Petrovac, mais reste en arrière de Požarevac et de Smederevo. D'une considérablement moindre importance sont les localités de Žabare, Malo Crniće, Zagubica Golubac et Kučevo, petits centres des communes de cette région.